

*Lessen voor de
eenentwintigste eeuw*
2012

XXI

Over grenzen en
generaties heen

Universitaire Pers Leuven

LESSEN VOOR DE EENENTWINTIGSTE EEUW

In de reeks
Lessen voor de eenentwintigste eeuw
zijn verschenen:

Lessen voor de 21ste eeuw (1995)
Een nieuw wereldbeeld voor een nieuwe mens? (1996)
Nieuwe inzichten voor een samenleving in verandering (1997)
Denken voor morgen (1998)
De mens en zijn wereld morgen (1999)
Krachten voor de toekomst (2000)
Moeten, mogen, kunnen. Ethiek en wetenschap (2001)
De horizonten van weten en kunnen (2002)
Wetenschap op nieuwe wegen (2003)
Wetenschappelijk denken: een laboratorium voor morgen? (2004)
Hoe dichtbij is de toekomst? (2005)
Weten in woorden en daden (2006)
Ruimte voor kennis (2007)
Denken en weten over de wereld (2008)
Visie en vooruitgang (2009)
In gesprek met morgen (2010)
Europa, interdisciplinariteit en wetenschap (2011)

Over grenzen en
generaties heen

XXI

Lessen voor de
eenentwintigste eeuw

Redactie

Pieter d'Hoine en Bart Pattyn

Universitaire Pers Leuven

2012

Over grenzen en generaties heen.
Lessen voor de eenentwintigste eeuw, volume 18

© 2012 Pieter d’Hoine, Bart Pattyn en
Universitaire Pers Leuven / Leuven University Press / Presses Universi-
taires de Louvain, Minderbroedersstraat 4, B-3000 Leuven.

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij wet bepaalde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgevers.

D/2012/1869/16
ISBN 978 90 5867 903 1
NUR: 740

Inhoud

VOORWOORD	11
BELGISCH-AMERIKAANSE LESSEN VOOR DE XXISTE EEUW Howard Gutman	13
AMERIKAANSE EN EUROPESE REACTIES OP DE OPKOMST VAN DE BRICS Bart Kerremans	27
Inleiding	27
De groei en betekenis van de ‘opkomende’ economieën	29
De symbiose tussen de Amerikaanse en de Chinese economieën	30
De twee crisissen van de ‘Grote Recessie’	31
Een zoektocht naar competitiviteit	40
Conclusie	43
Noot	44
Literatuuropgave	44
DE OMWENTELINGEN IN DE ARABISCHE WERELD VAN 2011: BESCHOUWINGEN IN INTERNATIONAAL EN EUROPEES PERSPECTIEF Jan Wouters	45
Inleiding	45
Onderliggende oorzaken	46
Reacties van de internationale gemeenschap	49
Welke impact op de regio?	52

Impact op de internationale relaties	55
De beleidsrespons van de Europese Unie	56
Beschouwingen vanuit internationaalrechtelijk perspectief	58
Noten	60

DE TRANSITIE NAAR EEN DUURZAAM LANDBOUW- EN VOEDINGSSYSTEEM VOOR 9 MILJARD MENSEN

63

Erik Mathijs

Het probleem	63
De bouwstenen	65
De aanpak	68
Conclusies	70
Literatuuropgave	71

HELPT 'GOOD CORPORATE GOVERNANCE'? OVER REGELS VOOR BEHOORLIJK BESTUUR IN VENNOOTSCHAPPEN

73

Koen Geens

Inleiding: de vier machten in de vennootschap	73
De drie <i>agency</i> problemen bij vennootschappen	76
De raad van bestuur: het scharnier	79
Ontstaan van verschillende aandeelhoudersstructuren	80
De voorgeschiedenis van <i>corporate governance</i>	82
Een 'duaal' bestuur en werknemersparticipatie	86
<i>Corporate governance</i> en Anglo-Amerikaanse structuur	88
<i>Corporate governance</i> en de Belgische structuur	91
Niet-bindende status van <i>corporate governance</i> -regels	93
Wordt <i>corporate governance</i> nageleefd?	95
Bestaat er statistisch bewijsmateriaal over effecten van <i>corporate governance</i> ?	96
<i>Corporate governance</i> buiten vennootschappen?	96
Besluit	97
Noot	97
Bibliografie	97

DE PENSIOENBESCHERMING IN BELGIË: OVERZICHT EN UITDAGINGEN	99
Jos Berghman, Hans Peeters & Anke Mutsaerts	
Inleiding	99
Wettelijke bepalingen	100
Empirische bevindingen	105
Uitdagingen voor het pensioenbeleid	118
Besluit	130
Referentielijst	131
OUDEREN IN BEWEGING: HOE KUNNEN WE SENIOREN MOTIVEREN OM MEER FYSIEK ACTIEF TE WORDEN (EN TE BLIJVEN)?	133
Filip Boen, Christophe Delecluse en Jeroen Scheerder	
Inleiding	133
Het belang van beweging	136
Ouderen en beweging: een stand van zaken	140
Bewegingsinterventies voor ouderen	146
Besluit	158
Literatuurlijst	159
OUERDOMSGEBONDEN BROOSHEID: OVER OUDER WORDEN EN OUD ZIJN	161
Steven Boonen	
Geriatricie wil vooral de levenskwaliteit van ouderen beschermen	161
Geriaters zijn de neonatologen van het levenseinde	165
Heupfracturen: signaal van verhoogde kwetsbaarheid	167
Studies bij hoogbejaarden: haalbaar en zinvol	169
Hoogbejaarden hebben baat bij behandeling – osteoporose als voorbeeld	171
Van onderzoek naar klinische praktijk, from bench to bed	176
Het Leuvens geriatrisch onderzoeksmodel	177
Er staat een grijze olifant voor de deur	178

ENERGIE EN MAATSCHAPPIJ: DE JUISTE WAGEN	183
Eric Van den Bulck	
Wagens en wij: wat is dat toch?	183
Wagens en de uitstoot van schadelijke stoffen: een juiste aanpak!	185
Wagens en het broeikasfenomeen: kunnen we dan niets leren uit het verleden?	187
Wagens en de toekomst: hoe moet het nu verder?	191
Besluit	193
Literatuur	193
KERNENERGIE	195
Nathal Severijns	
Inleiding	195
Inleidende begrippen	196
Energie uit atoomkernen: kernsplijting en kernfusie	198
Soorten straling: alfa-, bèta- en gammastraling	199
Stralingsdosis	201
Kerncentrales	204
Kernrampen	211
Kernafval	215
Kernfusie	218
Voorstel voor een doordachte elektriciteitsvoorziening	219
Bibliografie	221
DE LATIJNS-AMERIKAANSE FILM IN DE CONTEXT VAN GLOBALISERING	223
Nadia Lie	
Globalisering en de transnationale wending	223
Wereldcinema uit Latijns-Amerika	225
Ruimtelijkheid in drie Mexicaanse coproducties	229
Ruimtelijkheid in de Latijns-Amerikaanse roadmovie	235
Conclusie	243
Bibliografie	244

TOTALE GENOOMANALYSE BIJ DE MENS: IMPACT OP GENETICA, GEZONDHEIDSZORG EN MAATSCHAPPIJ	247
Metaforum KU Leuven (werkgroep totale genoomanalyse)	
Inleiding	247
Feiten en getallen	248
Uitdagingen voor normatieve kaders, ethische principes en klinische praktijken	250
Genoomanalyse in het kader van patiëntenzorg	251
Niet-gezochte bevindingen	255
Informed consent	257
Prenataal onderzoek	259
Genoomanalyse in het kader van wetenschappelijk onderzoek	259
Genoomanalyse in het kader van een brede beschikbaarheid aan de bevolking	261
Totale genoomanalyse via het internet	263
Testen van minderjarigen	265
Privacy en gegevensbescherming	266
Verzekeringen en gezondheidszorg	269
Voorstel voor een pragmatische oplossing	271
Nawoord	273
Aanbevolen literatuur	276
FILOSOFISCHE VERONDERSTELLINGEN EN GEVOLGEN VAN HET NATURE-NURTURE-DEBAT	277
Andreas De Block	
Wolfskinderen: Psammetichus en Victor van Aveyron	278
Nature-nurture	283
De ongeschonden menselijke natuur	288
Referenties	290
LIJST VAN DE AUTEURS	293

Voorwoord

Tot aan het einde van de vorige eeuw bestonden er geen duidelijke grenzen tussen wetenschappelijke disciplines. Academici beschouwden zich eerder als intellectuelen dan als vakspecialisten en hun habitat was veeleer de bibliotheek dan het labo. Vandaag wordt academisch onderzoek vaker geassocieerd met positieve wetenschap en zijn de grenzen tussen disciplines robuuster. Navorsers beschouwen zich niet langer als breed gevormde intellectuelen. Ze claimen enkel expertise met betrekking tot een specifiek specialisatiedomein en richten zich met hun bijdragen op de eerste plaats tot vakgenoten, niet tot het grote publiek. De afgrenzing in de disciplines maakt diverse onderzoeksdomeinen beter beheersbaar. In een strikt omschreven vakgebied is het immers eenvoudiger om voor een onderzoeksvraag te bepalen welke publicaties relevant zijn en welke onderzoeksmethoden de voorkeur genieten. Tegelijk stelt zich een probleem. Voor de publieke opinie is het vandaag veel moeilijker uit te maken welke wetenschappelijke bevindingen oplossingen bieden voor concrete maatschappelijke problemen. Omdat academici zeer gespecialiseerde onderzoeksresultaten aandragen, lijkt het wetenschappelijk onderzoek sterk gefragmenteerd. Kennis werd verkaveld en niemand lijkt er zich over te bekommeren hoe de puzzelstukjes in elkaar passen. Met initiatieven zoals de *Lessen voor de XXIste eeuw* komen we aan dit probleem tegemoet. Via colleges die uitdrukkelijk bedoeld zijn voor een breed publiek kunnen studenten en geïnteresseerden zich op de hoogte stellen van wat er zich in diverse wetenschappelijke disciplines afspeelt en zich een beeld vormen van wetenschappelijk verantwoorde antwoorden op maatschappelijk relevante vragen.

De reeks *Lessen voor de XXIste eeuw* heeft een zekere traditie verworven. Daarom zou men kunnen verwachten dat bepaalde onderwerpen steeds opnieuw terugkomen. Dat blijkt niet uit de feiten. Wetenschappelijk onderzoek kent geen slotakkoord of apotheose. Het zet zich voortdurend door. Op elk moment treden nieuwe academici in het spoor van hun leermeesters, maken ze gebruik van nieuwe methoden en ontwikkelen ze nieuwe interesses. Niet alleen de navorsers en hun methoden evolueren, ook het voorwerp van hun studie verschuift. Zeker in het veld van de politiek en de wereldeconomie maken we revolutionaire tijden door. De geopolitiek van de VS en Europa ten opzichte van groeilanden zoals China wijzigt drastisch en in de Arabische landen bloeit het verlangen naar echte democratie op. Intussen neemt de druk op de draagkracht van onze blauwe planeet verder toe. In 2050 zijn we wellicht met 9 miljard mensen. Zal er voldoende voedsel zijn? Welke energie zal aan onze toekomstige behoeften op een duurzame manier kunnen voldoen? In welk soort voertuigen zullen we ons verplaatsen?

In onze eigen gemeenschap doet de vergrijzing vragen stellen over de houdbaarheid van ons pensioenstelsel en over de kwaliteit van het leven van een steeds ouder wordende bevolking. Zullen de middelen voor pensioenuitkeringen voorhanden blijven? Hoe kunnen we de levenskwaliteit van een ouder wordende generatie verzekeren? Sommige ouderdomskwalen kunnen worden vermeden. Het is in dit opzicht bijvoorbeeld belangrijk dat ouderen voldoende blijven bewegen. Hoe kunnen we hen daartoe motiveren? Ouderen zijn vaak ook brozer. Kunnen er maatregelen worden getroffen om fracturen te beperken? Door op deze vragen in te gaan, biedt deze bundel een beeld van onze toekomst over grenzen en generaties heen.

Pieter d'Hoine en Bart Pattyn
Organisatoren van de *Lessen voor de XXIste eeuw*

De pensioenbescherming in België: overzicht en uitdagingen

Jos Berghman, Hans Peeters & Anke Mutsaerts*

INLEIDING

Steeds meer individuen bereiken de pensioenleeftijd en dit voor een steeds langere periode. Waar een man in 1950 op 65-jarige leeftijd gemiddeld nog 13 jaar te leven had, is dit in 2009 opgelopen tot 17 jaar. Bij vrouwen stijgt de levensverwachting na de pensioenleeftijd in die periode van 14 tot 20 jaar (Lambrecht & Paul, 2004; FOD Economie, 2011). Onder meer als gevolg daarvan staat de pensioenproblematiek al enige tijd bovenaan de wetenschappelijke en politieke agenda. De focus ligt daarbij vooral op de betaalbaarheid van de pensioenen. Zo publiceert de Studiecommissie voor de Vergrijzing jaarlijks aangepaste statistieken die de aanzienlijke meerkost van de pensioenbescherming in de toekomst duidelijk in kaart brengen. Ook recente maatregelen ter hervorming van de pensioenen staan grotendeels in het teken van de betaalbaarheid van de pensioenen. Deze aandacht is terecht maar moet worden aangevuld met een analyse van de doelmatigheid en de verdeling van de bestaande pensioenbescherming over diverse

* De auteurs bedanken Hans Knapen voor zijn bijdrage tot het omzetten van bruto- in net-pensioenbedragen, alsook Elke Brungs, Annelies Debels, Rika Verpoorten en Hendrik Larmuseau voor hun bijdrage bij de totstandkoming van deze tekst.

categorieën in de bevolking. Bij deze analyse dient de dubbele doelstelling van de pensioenbescherming centraal te staan: zorgen voor een minimaal inkomen voor de ouderen (minimumbescherming) en zorgen dat ouderen hun levensstandaard min of meer kunnen behouden (levensstandaardbeveiliging). De vraag is dan niet alleen of de pensioenen betaalbaar zijn, maar ook of zij deze dubbele doelstelling weten te halen.

In deze bijdrage wordt de pensioenbescherming van Belgische gepensioneerden op twee manieren inzichtelijk gemaakt. In een eerste paragraaf geven we een overzicht van de wettelijke bepalingen die de pensioenen in België bepalen. Dit overzicht toont aan dat de pensioenopbouw samenhangt met het verloop van de loopbaan en de burgerlijke status. Ook de huishoudsamenstelling na pensionering heeft belangrijke gevolgen voor de pensioenopbouw. Daarom wordt dit overzicht van de wettelijke bepalingen in een tweede paragraaf aangevuld met empirische bevindingen over de pensioenbescherming van de huidige gepensioneerden. Beide paragrafen laten toe in een derde paragraaf te focussen op een aantal uitdagingen voor het pensioenbeleid.

■ WETTELIJKE BEPALINGEN

Om het geheel van wettelijke bepalingen over pensioenen in België te structuren kunnen we gebruik maken van het concept van de 'drie pijlers'. Dit concept werd begin jaren tachtig ontwikkeld om het samengaan van private en publieke elementen binnen de sociale zekerheid te begrijpen (Gieselink, e.a., 2003).

De *eerste pijler* wordt gevormd door de wettelijke pensioenstelsels waarbij alle werknemers, zelfstandigen en ambtenaren verplicht zijn aangesloten. Deze omvat de verplichte pensioenregelingen die door de overheid worden georganiseerd. De pensioenen van de *tweede pijler* zijn arbeidsgebonden voorzieningen en worden georganiseerd op het niveau van de onderneming, de bedrijfstak of de beroepsgroep. De overheid komt hier slechts op onrechtstreekse wijze tussenbeide, bijvoorbeeld door het scheppen van een wettelijk kader voor deze pensioenregelingen (zie o.a. de Wet van 13 maart 2003 op de Aanvullende Pensioenen) of door het verschaffen van belastingsvoordelen. De *derde pijler*, ten slotte, onderscheidt zich van de tweede pijler doordat ieder individu, ongeacht zijn professioneel statuut, hieraan vrij kan deelnemen. Deze omvat de pensioenvoorzieningen die weliswaar door de overheid worden gereguleerd, maar waarvoor het initiatief volledig bij het individu ligt. Soms wordt ook nog een 'nulde'

pijler onderscheiden. Hiermee wordt de sociale bijstandsregeling aangeduid die aan ouderen een minimuminkomen garandeert. Deze regeling staat los van de uitoefening van professionele arbeid en is afhankelijk van een onderzoek naar de bestaansmiddelen. In wat volgt wordt een overzicht gegeven van de wettelijke bepalingen die gelden binnen de verschillende pensioenpijlers.

De eerste pensioenpijler

Er bestaan twee *soorten* pensioenvoorzieningen binnen de eerste pijler: het rustpensioen en het overlevingspensioen. Binnen elk van deze soorten kan nog een onderscheid worden gemaakt tussen drie *stelsels*: het stelsel voor werknemers (waartoe ook de contractuele ambtenaren behoren), voor zelfstandigen en voor (statutaire) ambtenaren. Pensioenen van verschillende soorten en verschillende stelsels kunnen onder bepaalde voorwaarden worden gecumuleerd.

Het rustpensioen

Het rustpensioen wordt uitgekeerd aan ouderen waarvan wordt verondersteld dat ze voldoende jaren hebben gewerkt. Om van een rustpensioen te kunnen genieten, moeten mannen en vrouwen tegenwoordig 65 jaar zijn. Daarnaast bestaat er een mogelijkheid om vervroegd op pensioen te gaan vanaf de leeftijd van 60 jaar. Een werknemer of zelfstandige moet daarvoor minstens 35 jaar pensioenrechten hebben opgebouwd. Bij zelfstandigen (niet bij werknemers) leidt dit evenwel tot een vermindering van de opgebouwde pensioenrechten. Als ambtenaar kan vervroegde pensionering op voorwaarde dat de loopbaan tenminste 5 dienstjaren telt die gepresteerd zijn na 1 januari 1977.

Rustgepensioneerde werknemers, zelfstandigen en ambtenaren moeten zich aan beperkingen van de arbeidsprestatie houden, willen zij hun pensioenrecht niet verliezen (het principe van *toegelaten arbeid*). Dit geldt ook voor de echtgeno(o)t(e) van gepensioneerden die een gezinspensioen (cf. infra) ontvangen.

De berekeningswijze van het pensioen verschilt sterk naargelang het stelsel. Het rustpensioen voor *werknemers* wordt berekend op basis van drie elementen: de duur van de beroepsloopbaan, het loon van elk loopbaanjaar en de gezinssituatie van de gepensioneerde. Een beroepsloopbaan omvat maximaal 45 jaren. Voor elk van die dienstjaren wordt het verdiende loon geherwaardeerd – aangepast aan prijsstijgingen – en geplafonneerd (in de hoogte begrensd). Gepensioneerden die gehuwd zijn met een echtgeno(o)te die geen of een beperkt (vervangings)inkomen geniet, heb-

ben recht op een pensioen berekend aan het gezinstarief (75%). De andere gepensioneerden hebben recht op het alleenstaandentarief (60%).

De pensioenformule per loopbaanjaar voor werknemers wordt dan: $(\text{loon van het loopbaanjaar}/45) \times (60\% \text{ of } 75\%)$. De berekening gebeurt voor elk loopbaanjaar afzonderlijk en alle deelbedragen worden vervolgens opgeteld.

In het werknemers- en het zelfstandigenstelsel (niet in het ambtenarenstelsel) bestaat er ook een rustpensioen voor de uit de echt gescheiden echtgeno(o)t(e) op basis van de loopbaan van de gewezen echtgeno(o)t(e). In dat geval wordt per jaar dat men gehuwd was en zelf geen pensioenrechten opbouwde, een pensioen berekend dat 62,5% bedraagt van de pensioenopbouw van de gewezen echtgeno(o)t(e).

Bij de *zelfstandigen* gebeurt de berekening van het rustpensioen analoog aan deze van de werknemers. Alleen worden geen lonen, maar beroepsinkomsten in rekening gebracht. Voor de beroepsinkomsten van vóór 1984 is dit een forfaitair bedrag; voor de beroepsinkomsten vanaf 1984 wordt een aanpassingscoëfficiënt gebruikt om de verschillen in de bijdragenlast tussen werknemers en zelfstandigen te compenseren. Hierdoor bouwen zelfstandigen verhoudingsgewijs lagere pensioenrechten op dan werknemers. De pensioenformule per loopbaanjaar voor zelfstandigen wordt dan: $(\text{beroepsinkomsten}/45) \times (60\% \text{ of } 75\%) \times \text{aanpassingscoëfficiënt}$.

Het rustpensioen van de (*statutaire*) *ambtenaren* is gebaseerd op de gemiddelde wedde van de laatste vijf jaar van de loopbaan en staat in verhouding tot de duur van de dienst. Ieder jaar aanneembare dienst geeft recht op één zestigste van de gemiddelde wedde, zodat een volledige loopbaan van 45 jaar recht geeft op het maximumpensioen van 75% van de wedde. Merk op dat in het ambtenarenstelsel geen rekening wordt gehouden met de gezinssituatie van de gepensioneerde. Het ambtenarenpensioen wordt immers beschouwd als een individueel recht. De pensioenformule voor ambtenaren is dus: $(\text{refertewedde}/60) \times \text{aantal aanneembare dienstjaren}$.

Doordat het ambtenarenpensioen wordt berekend op basis van de wedde van de laatste vijf loopbaanjaren is de inkomensdaling na pensionering beperkt in vergelijking met die van de werknemers en zelfstandigen. Verder heeft ook een verhoging van de wedden van de actieve ambtenaren een verhoging van de rustpensioenen van de gepensioneerde ambtenaren tot gevolg (de perequatie).

Een laatste belangrijke opmerking bij de berekeningswijze van de pensioenen over de drie stelsels heen is dat sommige periodes van inactiviteit of afwezigheid gelijkgesteld kunnen worden aan periodes van tewerkstelling, zonder dat daarvoor bijdragen zijn betaald. Voorbeelden zijn periodes van arbeidsongeschiktheid en werkloosheid. In het stelsel van werk-

nemers en zelfstandigen spreekt men daarbij van *gelijkgestelde periodes*, in het ambtenarenstelsel van *aanneembare diensten*.

Het overlevingspensioen

Het overlevingspensioen kan worden uitgekeerd aan de weduwe of weduwnaar van een werknemer, zelfstandige of ambtenaar bij diens overlijden. Een belangrijke voorwaarde daarbij is dat men minstens één jaar gehuwd is bij het overlijden van de echtgenoot. Wettelijk of feitelijk samenwonenden ontvangen geen overlevingspensioen. Het overlevingspensioen bedraagt 80% van het rustpensioen van de overleden echtgeno(o)t(e). Indien de langstlevende echtgeno(o)t(e) ook een eigen rustpensioen ontvangt, dan kan deze dit combineren tot 110% van het overlevingspensioen. In de verschillende stelsels bestaat ook een overlevingspensioen voor de uit de echt gescheiden echtgeno(o)t(e).

Net als bij het rustpensioen zijn de grenzen van toegelaten arbeid hier ook van toepassing.

De tweede pensioenpijler

Binnen de tweede pijler bestaan in België zowel regelingen voor werknemers als voor zelfstandigen. Gegeven de hoge eerstepijlerpensioenen voor statutaire ambtenaren is een tweedepijlerpensioen voor deze groep zeer uitzonderlijk.

De tweede pijler bij *werknemers* wordt opgebouwd op ondernemings- of sectorniveau. Deze pensioenen bleven lange tijd slechts zeer beperkt gereguleerd. Dit veranderde met de inwerkingtreding van de Wet op de Aanvullende Pensioenen (WAP) op 1 januari 2004. Deze wet biedt namelijk een geïntegreerd juridisch kader voor alle vormen van aanvullende werknemerspensioenen.

De tweede pijler bij *zelfstandigen* omvat voornamelijk het Vrij Aanvullend Pensioen voor Zelfstandigen (VAPZ), alsook allerhande regelingen voor zelfstandige bedrijfsleiders. Vóór de Wet Aanvullende Pensioenen Zelfstandigen (WAPZ) bestonden tevens afzonderlijke regelingen voor bepaalde vrije beroepen zoals geneesheren, apothekers, tandartsen, notarissen, advocaten en gerechtsdeurwaarders.

Anders dan bij eerstepijlerpensioenen gebeurt de aansluiting bij de tweede pijler niet automatisch. Bij werknemers is het ofwel de werkgever die beslist tot inrichting van het pensioen (bij zogenaamde ondernemingspensioenen) ofwel de sector (bij sectorpensioenen). Ook de pensioenformule die de rechten bepaalt, wordt vastgelegd door de werkgever of de

sector. Bij zelfstandigen beslist de zelfstandige zelf of hij deelneemt aan de tweede pijler.

Daar waar eerstepijlerpensioenen altijd periodiek (maandelijks) worden uitgekeerd, kunnen de pensioenen in de tweede pijler als rente of als kapitaal worden uitgekeerd. Wordt het opgebouwde tweedepijlerpensioen uitgekeerd als rente, dan ontvangt de gepensioneerde vanaf de opname van zijn pensioen op regelmatige tijdstippen, bijvoorbeeld maandelijks, een aanvulling bovenop het wettelijk pensioen. Bij een kapitaal wordt het volledige opgebouwde pensioenkapitaal in één keer opgenomen.

De derde pensioenpijler

De derde pensioenpijler omvat de regelingen waaraan het individu vrij kan deelnemen, ongeacht zijn of haar professioneel statuut. In België kan je een derdepijlerpensioen opbouwen door aan pensioensparen te doen of door een individuele levensverzekering af te sluiten.

Pensioensparen betekent dat je onder fiscaal gunstige voorwaarden geld spaart voor later. De voorwaarde hierbij is dat het bedrag pas wordt opgenomen op de pensioenleeftijd. De maximale premie die recht geeft op de belastingvermindering in het kader van het pensioensparen bedraagt in 2011 880 euro.

De individuele levensverzekering vertoont grote gelijkenissen met het pensioensparen. Bij dit systeem is de maximale premie die recht geeft op belastingvermindering 2120 euro (in 2011). In tegenstelling tot bij het pensioensparen is er evenwel ook sprake van een relatieve grens in functie van het inkomen (zie Gieselink e.a., 2003, voor meer toelichting).

Sociale bijstand voor ouderen

Individen die geen of onvoldoende pensioenrechten hebben opgebouwd en die te weinig eigen bestaansmiddelen hebben, kunnen een beroep doen op Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO). De IGO wordt toegekend na een onderzoek van de bestaansmiddelen (daarvoor kunnen in aanmerking komen: een pensioen, huurinkomsten, een erfenis, enzovoort). Wie te veel bestaansmiddelen heeft, krijgt geen of slechts een gedeelte van de IGO. Bij de berekening van de IGO worden de bestaansmiddelen in rekening gebracht van de IGO-gerechtigde zelf én van de personen met wie men de hoofdverblijfplaats deelt.

Anno 2011 bedraagt de IGO maximaal 610,89 euro per maand voor elke persoon die zijn hoofdverblijfplaats deelt met één of meerdere personen.

Wanneer dit niet het geval is, wordt het bedrag met 1,5 vermenigvuldigd (verhoogd bedrag van maximaal 916,33 euro per maand).

EMPIRISCHE BEVINDINGEN

In de vorige paragraaf werd een beeld geschetst van de Belgische pensioenbescherming aan de hand van de belangrijkste wettelijke bepalingen in de verschillende pensioenpijlers. Uit dat overzicht bleek onder meer dat (statutaire) ambtenaren binnen de *eerste pensioenpijler* een voordeliger pensioensysteem kennen dan werknemers. Werknemers kennen op hun beurt een voordeliger systeem dan zelfstandigen. Uit het overzicht bleek bovendien dat pensioenen niet enkel worden opgebouwd door middel van arbeid maar dat ook een aantal solidariteitsmechanismen zijn ingebouwd, zodat bijvoorbeeld ook werklozen pensioenrechten opbouwen (cf. de gelijkgestelde periodes) en de langstlevende huwelijkspartner van een pensioen kan genieten (cf. het overlevingspensioen). Uit het overzicht bleek verder dat, in tegenstelling tot bij de eerste pijler, aansluiting bij de *tweede pensioenpijler* niet automatisch gebeurt. Voor werknemers bepaalt de werkgever of de sector zowel de aansluiting als de gehanteerde pensioenformule. Verder kan ook iedere zelfstandige vrij deelnemen aan de tweede pensioenpijler. Tot slot kan ieder individu vrij deelnemen aan de *derde pensioenpijler*.

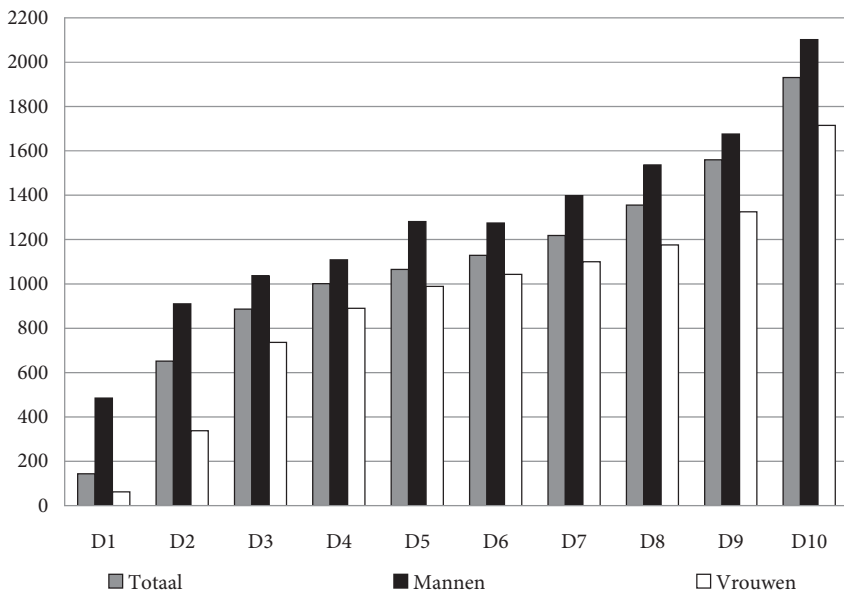
Een focus op de wettelijke bepalingen levert dus al een eerste inzicht in de Belgische pensioenbescherming. In deze tweede paragraaf vullen we dit overzicht aan met enkele empirische bevindingen over de werkelijke pensioenbescherming van de Belgische gepensioneerden. Zoals immers blijkt uit de eerste paragraaf hangt de hoogte van het eerstelijlertpensioen nauw samen met de arbeidsparticipatie en de burgerlijke staat. Zo zal de pensioenformule bijvoorbeeld weinig rustpensioen opleveren indien het individu slechts een beperkte periode actief was op de arbeidsmarkt. Zo ook geeft het overlijden van een partner enkel recht op een overlevingspensioen indien men gehuwd was. Aangezien in de tweede pijler de werkgever of de sector vrij de aansluiting kunnen bepalen en er nagenoeg evenveel pensioenformules bestaan als inrichtende werkgevers en sectoren, is ook hier een empirisch inzicht in de pensioenbescherming aangewezen. Hetzelfde geldt voor de derde pijler.

Omwille van bovenstaande redenen wordt in deze paragraaf een overzicht gegeven van de pensioenen in de verschillende pensioenpijlers. Tenzij anders aangegeven zijn de analyses, en dus ook de grafieken en tabellen,

gebaseerd op gegevens uit het Pensioenkadaster van 2008, eventueel aangevuld met persoonsgegevens uit het Rijksregister.

De eerste pensioenpijler

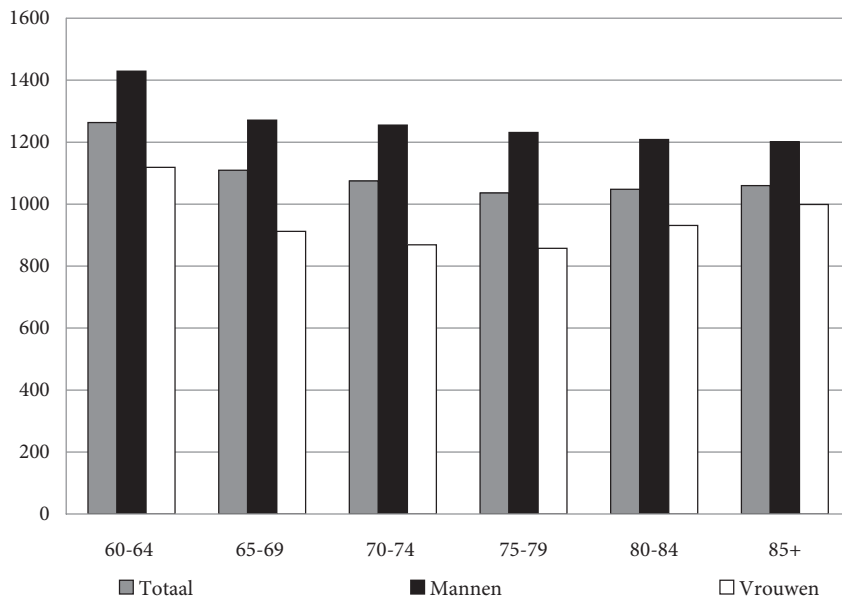
Het gemiddelde netto-eerstelijerpensioen van alle gepensioneerden (i.e. alle individuen die een eerstelijerpensioen ontvingen) bedroeg in 2008 1094 euro, bij mannen 1269 euro en bij vrouwen 944 euro. Zoals blijkt uit grafiek 1 verhullen deze gemiddelden heel wat variatie. Deze grafiek geeft voor mannen en vrouwen de verdeling van het pensioeninkomen in decielen. Deze decielverdeling bekomt men door eerst de gepensioneerden te rangschikken al naargelang hun pensioeninkomen. Van de 10% gepensioneerde mannen en vrouwen met het laagste pensioen berekent men vervolgens het gemiddelde pensioen. Dit vormt het laagste deciel (D1). Het hoogste deciel (D10) geeft het gemiddelde pensioen van de 10% gepensioneerde mannen en vrouwen met het hoogste pensioen. Uit onderstaande grafiek blijkt voor de mannen dat het pensioeninkomen van het hoogste deciel (2102 euro) meer dan vier keer hoger is dan dat van het laagste deciel (485 euro). De variatie is zelfs nog groter bij de vrouwen. Om deze vari-

GRAFIEK 1: Gemiddeld maandelijks netto-eerstelijerpensioen in decielen naar geslacht

atie beter te begrijpen worden in de onderstaande grafieken de gemiddelde pensioenbedragen opgedeeld naar een aantal achtergrondvariabelen. Hierbij wordt steeds een onderscheid gemaakt tussen de situatie van mannen en vrouwen.

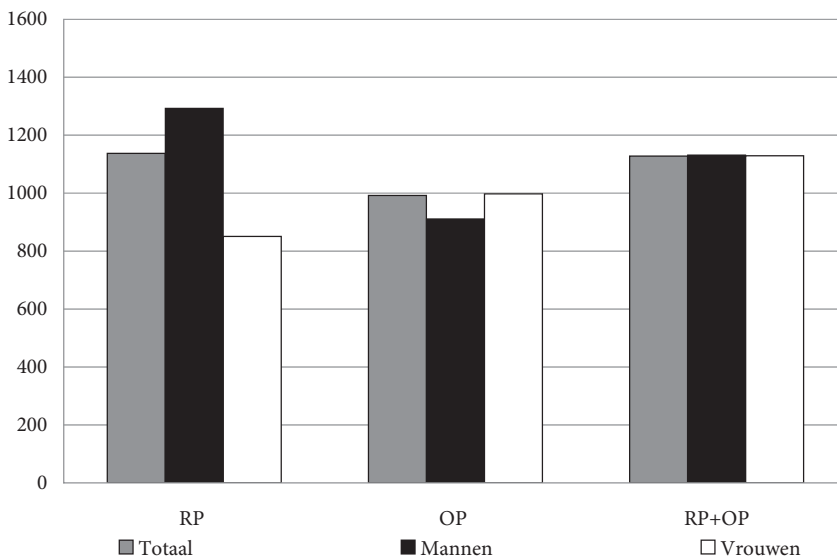
Grafiek 2 geeft het gemiddelde pensioenbedrag weer naar leeftijd. Met uitzondering van de gepensioneerde vrouwen ouder dan 80 jaar, laat de grafiek een negatief verband zien tussen de pensioenhoogte en de leeftijd van de gepensioneerde: hoe ouder de gepensioneerde, hoe lager zijn of haar pensioen. Een uitgebreid onderzoek naar de oorzaken van dit negatief verband ontbreekt, maar waarschijnlijk kan deze algemeen dalende trend worden toegeschreven aan het feit dat pensioenen niet automatisch worden aangepast aan de welvaart. Met andere woorden, de pensioenhoogte wordt niet volledig aangepast aan de stijging van de lonen van de actieve bevolking. De veel hogere pensioenen in de leeftijdsgroep van 60 tot 64 jaar kunnen worden verklaard doordat deze groep bijna uitsluitend bestaat uit gepensioneerden die vervroegd op pensioen gaan. Zoals bleek uit de vorige paragraaf kan men enkel op vervroegd pensioen gaan na een loopbaan van minimum 35 jaar. In deze leeftijdsgroep bevinden zich dus, in tegenstelling tot bij de oudere leeftijdsgroepen, geen individuen

GRAFIEK 2: Gemiddeld maandelijks netto-eerstelijerpensioen naar leeftijd en geslacht

met loopbanen van minder dan 35 jaar. Het hogere pensioen van vrouwen in de oudste leeftijdsgroepen is toe te schrijven aan het feit dat hier voornamelijk overlevingspensioenen worden geregistreerd en dat deze overlevingspensioenen gemiddeld hoger zijn dan de rustpensioenen van vrouwen (cf. infra).

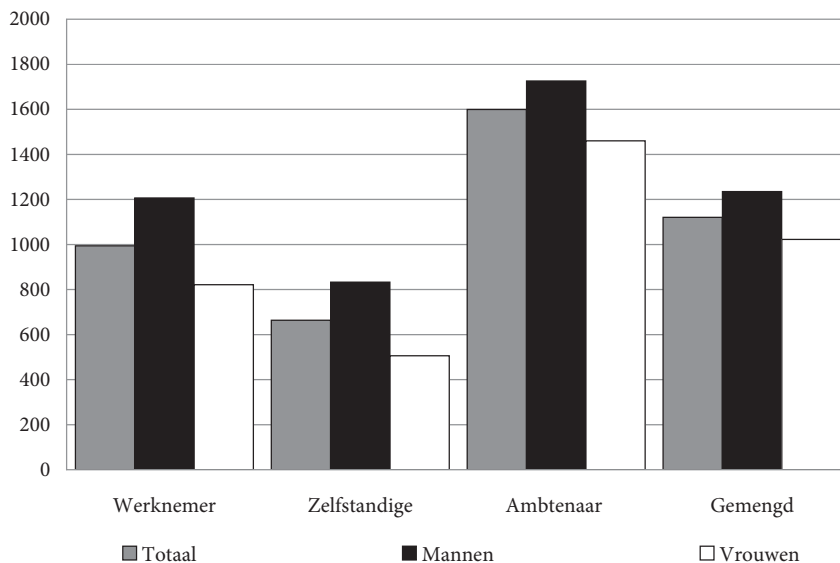
Grafiek 3 maakt een onderscheid naar soort pensioen (rustpensioen, overlevingspensioen, rust- en overlevingspensioen). Bij vrouwen vinden we de hoogste pensioenen bij de groep gepensioneerden die een rust- en overlevingspensioen cumuleren. Dit is een gevolg van de wettelijke bepalingen die toelaten een rust- en overlevingspensioen te cumuleren tot 110% van het (omgerekende) bedrag van het overlevingspensioen. Dat de overlevingspensioenen van vrouwen gemiddeld hoger zijn dan de rustpensioenen is niet verwonderlijk, aangezien deze pensioenen worden berekend op basis van de betere loopbanen van de man. Bij mannen is het onderscheid naar soort pensioen van minder belang. Immers, slechts 1% van alle gepensioneerden die enkel een overlevingspensioen ontvangen zijn man; bij diegenen die een rust- en overlevingspensioen combineren bedraagt dit 4%.

GRAFIEK 3: Gemiddeld maandelijks netto-eerstelijerpensioenen naar soort pensioen en geslacht

De vierde grafiek toont dat in België het stelsel waarin de pensioenrechten worden opgebouwd belangrijke gevolgen heeft voor de hoogte van het pensioeninkomen. Deze grafiek maakt een onderscheid tussen 4 catego-

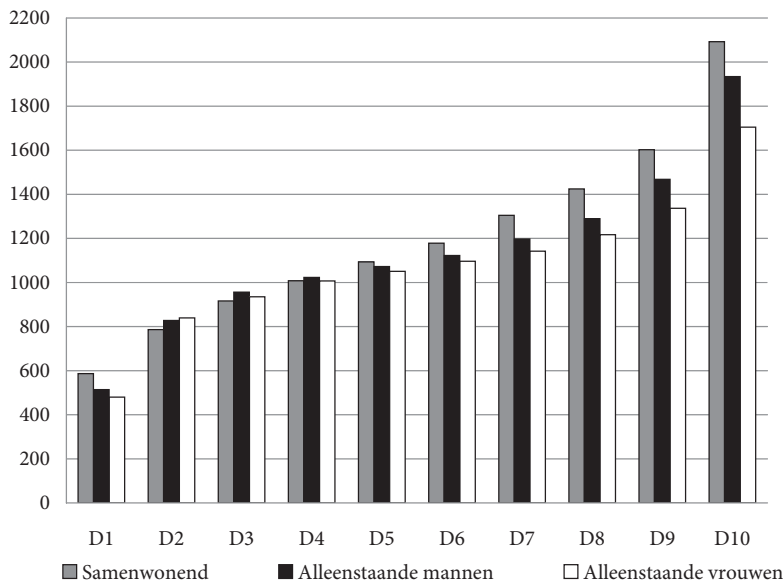
rieën (werknemers, zelfstandigen, ambtenaren en gemengd) die afhangen van het stelsel waarbinnen het pensioen is opgebouwd. Zo geeft de categorie werknemer aan dat het pensioen uitsluitend is opgebouwd in het stelsel van de werknemers. Deze categorie is het grootst: 47% van alle gepensioneerden ontvangt enkel een pensioen dat is opgebouwd in het werknemersstelsel; 7% van de gepensioneerden ontvangt een pensioen dat uitsluitend is opgebouwd in het zelfstandigenstelsel; 14% een pensioen dat uitsluitend is opgebouwd in het ambtenarenstelsel; 32% cumuleert pensioenen uit de verschillende stelsels. Zoals blijkt uit de grafiek varieert de pensioenhoogte sterk al naargelang het stelsel waarbinnen de rechten zijn opgebouwd. Het gemiddelde ambtenarenpensioen bedraagt 1599 euro, het gemiddelde werknemerspensioen 994 euro, het gemiddelde zelfstandigenpensioen 663 euro. Het gemiddelde pensioen van diegenen die rechten uit de verschillende stelsels cumuleren, bedraagt 1121 euro. Bij mannen en vrouwen vinden we dezelfde verschillen terug als bij de totale groep gepensioneerden. Dat de verschillen tussen mannen en vrouwen relatief klein zijn in het ambtenarenstelsel kan toegeschreven worden aan het feit dat de loopbanen van vrouwen in het ambtenarenstelsel meer dan in de andere stelsels die van mannen benaderen.

GRAFIEK 4: Gemiddeld maandelijks netto-eerstelijerpensioen naar stelsel en geslacht

De vijfde grafiek, ten slotte, verdeelt het eerstelijnerpensioen naar deciel maar houdt daarbij rekening met de huishoudsamenstelling. Met name wordt een onderscheid gemaakt tussen alleenstaande mannen, alleenstaande vrouwen en individuen die samenwonen (gehuwd of ongehuwd). Om het pensioen van een samenwonende vergelijkbaar te maken met dat van een alleenstaande, wordt gebruik gemaakt van het *equivalent pensioeninkomen*. Dit pensioeninkomen is aangepast, zodat de inkomens van huishoudens met een verschillende samenstelling en grootte toch op een geldige manier met elkaar vergeleken kunnen worden. Dit gebeurt door het totale huishoudelijke pensioeninkomen te delen door een equivalentieschaal (hier 1,5), die ook rekening houdt met schaalvoordelen voor de huishoudens, en dit inkomen vervolgens toe te kennen aan elk individu binnen het huishouden.

De grafiek toont vooreerst aan dat de heel erg lage individuele pensioenen van vrouwen in grote mate verdwijnen als rekening wordt gehouden met de huishoudcontext. Heel wat vrouwen kunnen dit lage pensioen binnen hun huishouden namelijk combineren met een hoger pensioen van de man. Desalniettemin zien we ook hier erg lage (equivalente) pensioenbedragen in de laagste kwintielen (rond de 500 euro in het eerste kwintiel, rond de 800 euro in het tweede kwintiel). Omdat sommige huishoudens

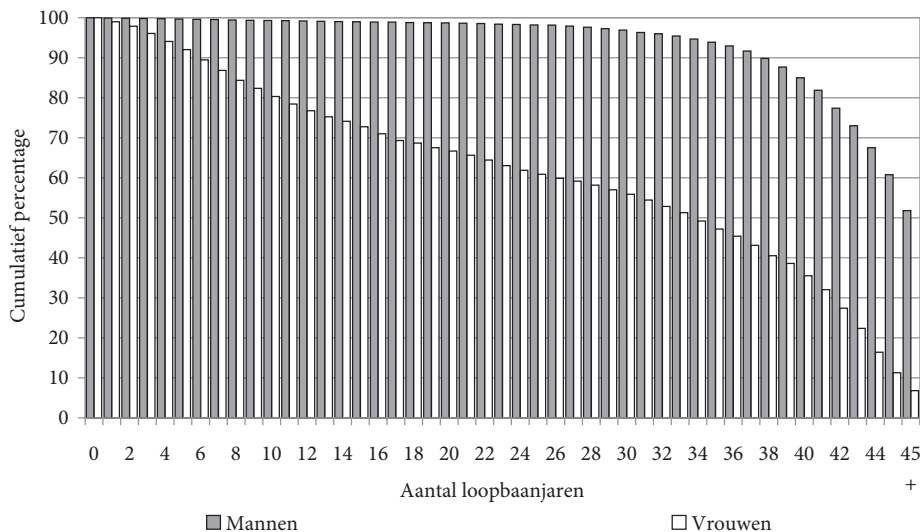

GRAFIEK 5: Gemiddeld maandelijks netto equivalent eerstelijnerpensioen in decielen, naar samenlevingsvorm en geslacht

twee volwaardige pensioenen kunnen combineren, stellen we de hoogste equivalente pensioenen vast bij de samenwonenden.

De rode draad doorheen voorgaande grafieken is de lage pensioenbescherming van vrouwen. Een gedetailleerd inzicht in de exacte oorzaken van deze verschillen in de pensioenbescherming wordt op dit moment voorbereid. Zoals blijkt uit grafiek 6 is dit verschil in pensioenhoogte in elk geval in grote mate terug te voeren tot de verschillende arbeidsmarktparticipatie van mannen en vrouwen in het verleden. Deze grafiek heeft betrekking op een steekproef van werknemers die tussen 2002 en 2004 voor het eerst een rustpensioen ontvingen. Op de Y-as staat het percentage mannen en vrouwen dat minstens een bepaald aantal voltijdse loopbaanjaren (op de X-as) heeft vervuld in het werknemersstelsel. Bij de langste loopbanen vinden we beduidend minder vrouwen dan mannen terug. Slechts 22% van de vrouwen kan zich beroepen op een voltijdse loopbaan (43 loopbaanjaren in de dan van toepassing zijnde wetgeving). Bij de mannen heeft 52% een volledige loopbaan van 45 jaar.

GRAFIEK 6: Cumulatief percentage rustgepensioneerde werknemers naar geslacht en aantal voltijdse loopbaanjaren op het moment van pensionering (instroom 2002-2004)
BRON: Berghman e.a., 2010, p. 42

De tweede pensioenpijler

Zowel werknemers als zelfstandigen kunnen hun eerstestapjlerpensioen aanvullen met een pensioen uit de tweede pijler. We bespreken eerst enkele bevindingen over tweedestapjlerpensioenen bij werknemers, vervolgens bij zelfstandigen.

Tweedestapjlerpensioenen voor werknemers

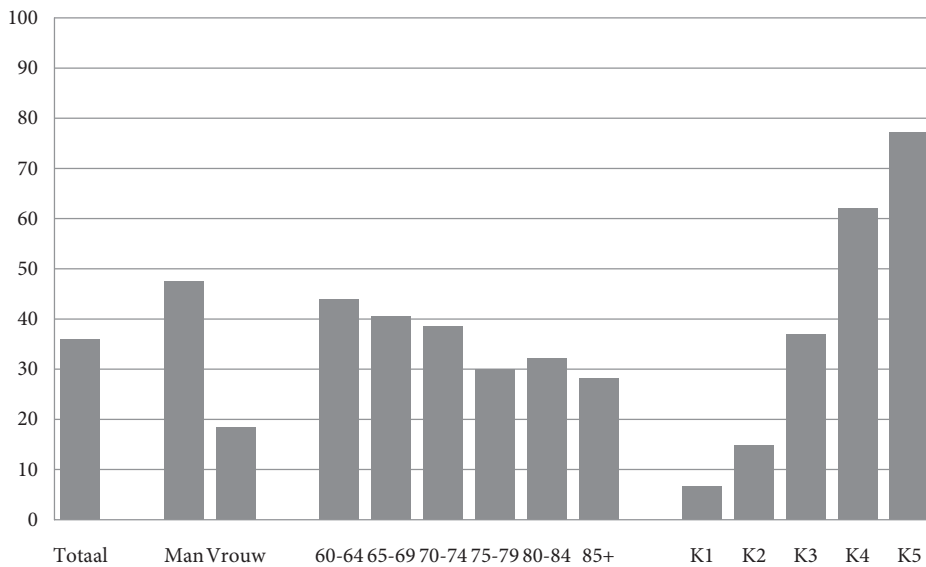
Van alle 65-jarigen die in 2008 een rustpensioen als werknemer ontvingen, had 28% recht op een tweedestapjlerpensioen. Als we ons beperken tot alle 65-jarigen die *enkel* een rustpensioen als werknemer ontvingen (en dit dus niet combineren met een pensioen als zelfstandige of ambtenaar) dan bedraagt dit percentage 36%. Als we de gepensioneerden van alle leeftijden bekijken, dan bedragen deze percentages respectievelijk 27% en 36%. Onderstaande grafiek 7 illustreert echter dat achter deze percentages heel wat variatie schuilgaat.

Grafiek 7 geeft een overzicht van het percentage gepensioneerden met een tweedestapjlerpensioen binnen de groep van rustgepensioneerde werknemers naar enkele persoons- en pensioenkenmerken. Zoals reeds aangehaald ontvangen in totaal 36% of zo'n 230 000 van de rustgepensioneerde werknemers een tweedestapjlerpensioen. Bemerkt hierbij dat de gepensioneerde werknemers die dit tweedestapjlerpensioen in het verleden als kapitaal ontvingen, hier ook inbegrepen zijn.

Niet alle categorieën van rustgepensioneerde werknemers hebben in dezelfde mate toegang tot een tweedestapjlerpensioen. Ten eerste stellen we een groot verschil vast tussen mannelijke en vrouwelijke rustgepensioneerden. Waar 48% van de mannen recht heeft op een tweedestapjlerpensioen, is dit slechts voor 18% van de vrouwen het geval. Wanneer we vervolgens kijken naar het verband tussen de leeftijd en de toegang tot de tweede pijler, dan blijkt dat de jongste gepensioneerden vaker dan de oudste gepensioneerden een beroep kunnen doen op een tweedestapjlerpensioen. Het belang van de tweede pensioenpijler in de totale pensioenbescherming bij rustgepensioneerde werknemers neemt dus toe. Tot slot bestaat er een duidelijk verband tussen de toegang tot de tweede pijler en de hoogte van het eerstestapjlerpensioen. Hoe hoger dat laatste, hoe groter de kans op toegang tot de tweede pijler.

Dat de toegang tot de tweede pijler samenhangt met de hoogte van de eerste pijler is niet verwonderlijk. Immers, zoals in de eerste paragraaf werd aangegeven, wordt het rustpensioen berekend op basis van het *geplafonneerd* loon per loopbaanjaar. Met andere woorden, boven dit pensioenplafond worden wel bijdragen betaald maar worden geen pensioenrechten opgebouwd. Hoe hoger het eerstestapjlerpensioen, hoe meer loopbaanjaren

zich kenmerken door een loon dat zich boven dit pensioenplafond bevindt en des te groter de nood aan een tweedepijlerpensioen om de levensstandaard na pensionering te handhaven. Vanuit het standpunt van levensstandaardbeveiliging is het dan bijzonder problematisch dat zelfs in de hoogste kwintielen toch nog 20% tot 40% van de gepensioneerde werknemers geen tweedepijlerpensioen ontvangt.

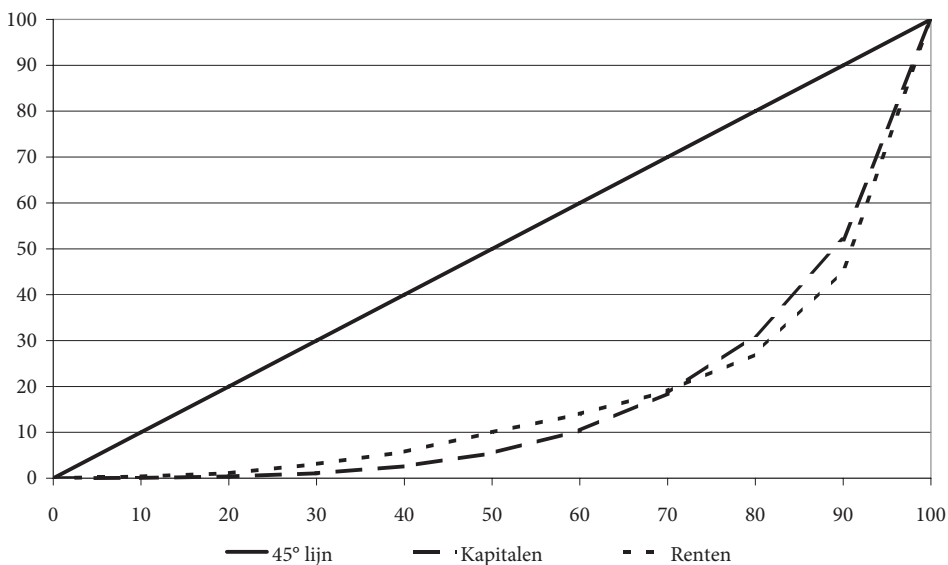

GRAFIEK 7: Toegang tot de tweede pijler naar geslacht, leeftijd en hoogte van het eerste pijlerpensioen (in kwintielen), rustgepensioneerde werknemers

Zoals in de eerste paragraaf werd aangegeven, kunnen pensioenen in de tweede pijler als rente of kapitaal worden uitgekeerd. Van de 65-jarigen die een rustpensioen als werknemer met een tweedepijlerpensioen combineren, ontving 18% dit als een rente, 73% als een kapitaal en 9% combineerde een rente en een kapitaal. De rente bedroeg gemiddeld 214 euro, het kapitaal 84.560 euro. Als een individu dit gemiddeld kapitaal belegt aan een intrestvoet van 3,5%, dan kan deze iedere maand gedurende 18 jaar (cf. de levensverwachting voor mannen op 65 volgens de FOD Economie (2011)) een gelijk deel van 516 euro opnemen (hierna spreken we van een 'fictieve rente').

Zoals blijkt uit onderstaande grafiek 8 verbergen de gemiddelden wederom heel wat ongelijkheid. Deze grafiek toont de Lorenz-curve van de tweedepijlerpensioenen uitgekeerd in kapitaal en rente. De horizontale as geeft het cumulatief aantal pensioentrekkers met een tweedepijler in

rente of kapitaal weer, de verticale as het cumulatieve aandeel in de totale tweede pijler pensioenuitkeringen in kapitaal of rente. Er wordt dus geïllustreerd hoeveel procent van de pensioentrekkers hoeveel procent van de totale tweede pijler pensioenmassa in handen heeft. Bij volledige gelijkheid zou 10% van de pensioentrekkers 10% van de pensioenmassa moeten krijgen, 20% van de pensioentrekkers 20% van de pensioenmassa, enzovoort. In de grafiek wordt deze situatie van volledige gelijkheid weergegeven door de diagonaal. Hoe verder de curve van deze diagonaal afwijkt, hoe groter de ongelijkheid in tweedepijlerpensioenen.

GRAFIEK 8: Vergelijking van de verdeling van het tweedepijlerpensioen uitgekeerd in rente of kapitaal, rustgepensioneerde werknemers

De grafiek toont aan dat zowel de kapitaaluitkeringen als de rentes ongelijk verdeeld zijn. Ongeveer de helft van de rentetrekkers ontvangt 10% van het totaal van de uitgekeerde rentes, bij de kapitalen bedraagt dit slechts 5%. Anderzijds zien we dat 10% van de kapitaaltrekkers 50% van het volledige volume van de pensioenmassa dat als een kapitaal wordt uitgekeerd, opneemt. Bij de rentetrekkers is dit 45 procent.

Tweedepijlerpensioenen voor zelfstandigen

Informatie over de tweede pensioenpijler bij zelfstandigen is erg schaars. Hoeveel gepensioneerde zelfstandigen een tweedepijlerpensioen opnemen is niet geweten. Op basis van elders gepubliceerde informatie (FSMA, 2011,

p. 39) weten we evenwel dat 42 000 zelfstandigen tussen de leeftijd van 55 en 64 jaar bijdragen betalen voor een Vrij Aanvullend Pensioen voor Zelfstandigen (VAPZ). Dit is ongeveer 30% van alle zelfstandigen in die leeftijdsgroep. Verder weten we dat bij de zelfstandigen die voor het eerst een VAPZ ontvangen, 98% dit opneemt als een kapitaal en 2% als een rente. Van alle kapitaaltrekkers laat 2% zijn kapitaal omzetten in een rente. Het gemiddeld opgenomen kapitaal bedroeg 26.287 euro, de gemiddelde rente 341 euro per maand. Informatie over de bijkomende aanvullende pensioenvoordelen van zelfstandige bedrijfsleiders is niet beschikbaar.

De derde pensioenpijler

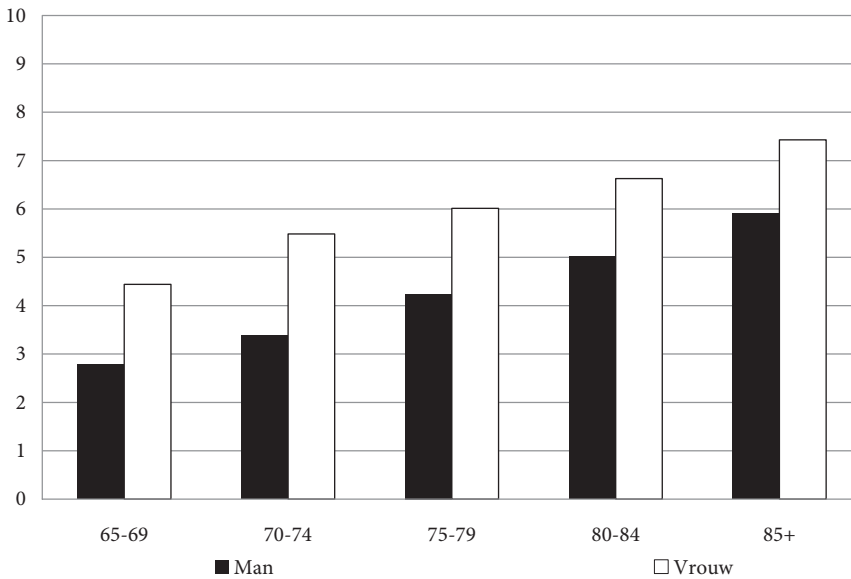
Over het belang van de derde pijler (het pensioensparen en de individuele levensverzekering) in het totale pensioenpakket zijn geen cijfers beschikbaar. Het belang van het *pensioensparen* binnen het totale pensioenpakket zal in elk geval beperkt zijn. Iemand die in 2008 voor het eerst een rustpensioen ontving en sinds de invoering van het stelsel van pensioensparen in 1986 de maximale bijdrage heeft gestort, ontving in 2008 (onder de veronderstelling van een jaarlijkse intrestvoet van 3,5%) een kapitaal van 18.755 euro, dan wel een fictieve rente (cf. supra) van 114 euro per maand. Aangezien het stelsel van de *individuele levensverzekering* heel wat ouder is dan dat van het pensioensparen en aangezien de maximaal fiscaal aftrekbare grenzen hier hoger liggen, kunnen binnen dit stelsel hogere rechten worden opgebouwd. Hierover zijn echter geen berekeningen beschikbaar.

Sociale bijstand voor ouderen

Zoals blijkt uit de vorige paragrafen kunnen individuen pensioenen opbouwen binnen drie pensioenpijlers. Daarnaast kunnen een aantal ouderen waarschijnlijk een beroep doen op andere bronnen van inkomsten (huur-opbrengsten, spaargeld buiten de derde pijler, enzovoort). Indien een 65-plusser echter geen of onvoldoende pensioenrechten heeft opgebouwd en over te weinig eigen bestaansmiddelen beschikt, heeft deze recht op de Inkomensgarantie voor Ouderen (IGO) die de inkomsten aanvult tot een bepaalde grens. Deze grens ligt lager dan de veel gehanteerde armoedegrens van 60% van het mediane inkomen. Omdat de inkomsten van deze ouderen dus erg laag liggen, beschouwen we de opname van de IGO als een indicatie van bestaansonzekerheid bij ouderen.

In 2008 nam 5% van de 65-plussers een IGO op. Gegeven de beperktere pensioenopbouw van vrouwen is het niet verwonderlijk dat dit percen-

tage bij vrouwen hoger ligt dan bij mannen (6% versus 4%). Grafiek 9 laat zien dat zowel bij mannen als bij vrouwen de opname van de IGO stijgt met de leeftijd: Hoe ouder de gepensioneerde, hoe groter de kans dat deze een IGO opneemt. Dit is in overeenstemming met het eerder vastgestelde negatieve verband tussen de leeftijd van de gepensioneerde en de hoogte van het eerstelijerpensioen (cf. grafiek 2).

GRAFIEK 9: Percentage opname IGO naar leeftijd en geslacht

Van de IGO-gerechtigden combineert 83% dit IGO met een pensioen uit de eerste pijler. Om meer inzicht te krijgen in deze groep, geven onderstaande tabellen weer welke gepensioneerden een beroep doen op een IGO-aanvulling. Tabel 1 maakt een onderscheid naar het pensioenstelsel en de samenlevingsvorm van de gepensioneerde. Deze tabel toont voorerst dat het percentage IGO-gerechtigden heel wat hoger ligt bij de alleenstaanden (8%) dan bij de samenwonenden (2%). De tabel laat verder zien dat het voornamelijk gepensioneerden zijn met een zelfstandigenpensioen die hun eerstelijerpensioen aanvullen met de IGO.

TABEL 1: Percentage opname IGO naar stelsel waarmee IGO wordt gecombineerd en samenlevingsvorm

	Alleenstaanden	Samenwonenden	Totaal
Werknemer	6	2	3
Zelfstandige	19	9	10
Ambtenaar	0	0	0
Gemengd	9	4	6
Totaal	8	2	4

Tabel 2 maakt vervolgens een onderscheid naar pensioenstelsel en het soort pensioen. Aangezien mannen bijna uitsluitend gebruik maken van het rustpensioen, worden de volgende grafieken enkel gepresenteerd voor vrouwen. De tabel laat zien dat vrouwen die een rustpensioen ontvangen vaker een beroep doen op de IGO dan vrouwen die een overlevingspensioen ontvangen. Bij de vrouwen die enkel een pensioen ontvangen uit het zelfstandigenstelsel zien we echter het omgekeerde.

TABEL 2: Percentage opname IGO bij vrouwen naar stelsel en soort pensioen waarmee IGO wordt gecombineerd

	Rustpensioen	Overlevings- pensioen	Combinatie	Totaal
Werknemer	8	1	1	5
Zelfstandige	9	15	6	11
Ambtenaar	0	0	0	0
Gemengd	19	11	3	6
Totaal	8	5	2	5

Aangezien de IGO overwegend een zaak van alleenstaanden is (cf. supra), wordt bovenstaande tabel nogmaals gepresenteerd maar enkel voor alleenstaande vrouwen. In totaal ontvangen 8% van de alleenstaande vrouwen een IGO. Bekijken we de vrouwen die geen overlevingspensioen hebben, dan zien we dat maar liefst één op vier een beroep doet op de IGO. In absolute termen gaat het over een 20 000 vrouwen.

TABEL 3: Percentage opname IGO bij alleenstaande vrouwen naar stelsel en soort pensioen waarmee IGO wordt gecombineerd

	Rustpensioen	Overlevingspensioen	Combinatie	Totaal
Werknemer	25	1	1	7
Zelfstandige	36	3	5	20
Ambtenaar	0	3	0	0
Gemengd	45	2	3	8
Totaal	23	2	2	8

UITDAGINGEN VOOR HET PENSIOENBELEID

Deze bijdrage begon met de vaststelling dat de betaalbaarheid van de pensioenbescherming vaak onder de aandacht komt. Onder meer door het rekenwerk van de Studiecommissie voor de Vergrijzing (2011) wordt duidelijk welke vaak moeilijke financiële afwegingen moeten worden gemaakt om de toekomstige pensioenen betaalbaar te houden. Uitdagingen inzake de legitimiteit en de sociale rechtvaardigheid van de pensioenbescherming komen veel minder aan bod. In deze paragraaf worden drie uitdagingen toegelicht: de uitdaging van de gelijkgestelde periodes, van het overlevingspensioen en van het gelijkschakelen van de pensioenstelsels. Een aan de eenentwintigste eeuw aangepast pensioensysteem moet een antwoord bieden op elk van deze uitdagingen.

Solidariteit van de gelijkgestelde periodes

De wetgeving voorziet dat eerstelijderspensioenen niet alleen worden opgebouwd tijdens periodes van tewerkstelling, maar ook tijdens zogenaamde gelijkgestelde periodes (cf. 1.1). Dit zijn periodes die voor de pensioenberekening worden gelijkgesteld met periodes van tewerkstelling, zonder dat daarvoor bijdragen zijn betaald. Het gelijkstellen van periodes van bijvoorbeeld werkloosheid, brugpensioen of loopbaanonderbreking met periodes van tewerkstelling bij de pensioenberekening zorgt voor solidariteit tussen werkenden (die pensioenbijdragen betalen) en niet-werkenden (die geen pensioenbijdragen betalen). In deze paragraaf wordt vastgesteld hoe omvangrijk deze solidariteit is in de totale pensioenopbouw.

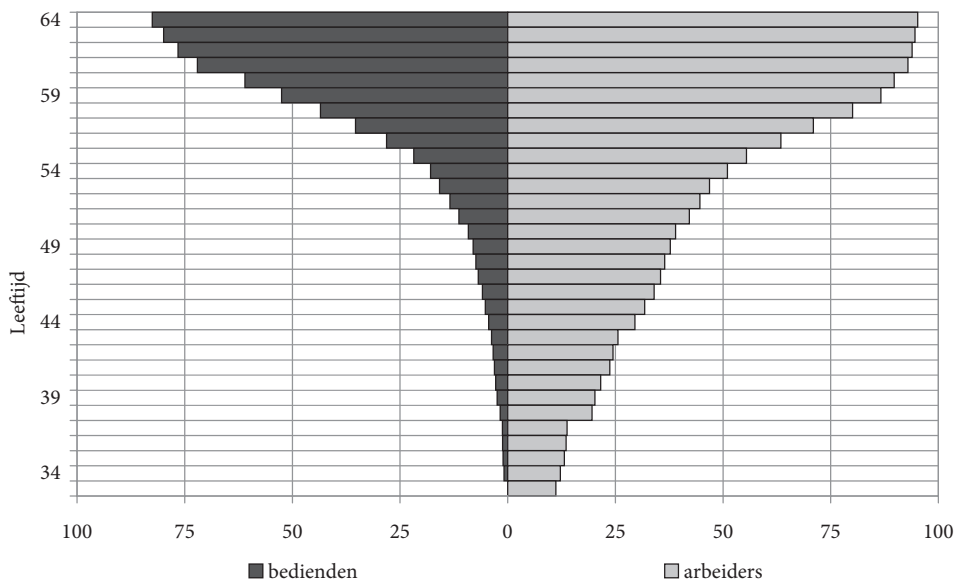

Grafieken 10 en 11 geven het belang weer van de gelijkgestelde periodes in de pensioenbescherming van werknemers (cijfers over zelfstandigen en ambtenaren zijn niet beschikbaar). De eerste grafiek illustreert het belang van gelijkgestelde periodes in de totale pensioenopbouw voor mannen die in 2002 de wettelijke pensioenleeftijd bereikten (cf. de geboortecohorte 1937). Ieder balkje in de grafiek geeft de verhouding weer van het aantal gelijkgestelde dagen ten opzichte van het totaal aantal (gelijkgestelde en gewerkte) dagen dat in aanmerking wordt genomen voor de pensioenopbouw in een bepaald jaar. Zo geeft het laagste balkje aan dat deze verhouding enerzijds 11% bedroeg bij arbeiders op 33-jarige leeftijd in 1970 en anderzijds 1% bij bedienden van die leeftijd. De grafiek toont het enorme belang aan van gelijkgestelde periodes in de totale pensioenopbouw van de hier beschouwde cohort. Over de laatste 31 jaar van hun loopbaan bestaat de pensioenopbouw van mannelijke bedienden voor 21% uit gelijkgestelde periodes; bij mannelijke arbeiders bedraagt dit 45% (cf. een gemiddelde over de balkjes heen). De grafiek illustreert verder de exponentiële stijging van het belang van de gelijkgestelde periodes naar leeftijd. Vanaf de leeftijd van 53 (arbeiders) en 59 (bedienden) jaar berusten de in dat jaar opgebouwde pensioenrechten voor meer dan de helft op gelijkgestelde periodes.

Grafiek 11 geeft dezelfde informatie maar dit keer voor de vrouwen die in 2002 de wettelijke pensioenleeftijd bereikten (60 jaar in 2002). De grafiek laat zien dat het belang van de gelijkgestelde periodes bij vrouwen nog groter is dan bij de mannen. Over de laatste 31 jaar van hun loopbaan bestaat de pensioenopbouw van vrouwelijke bedienden voor 25% uit gelijkgestelde periodes; bij vrouwelijke arbeiders bedraagt dit 50%. Ook hier blijkt duidelijk het verband tussen het belang van gelijkgestelde periodes en leeftijd van de vrouw.

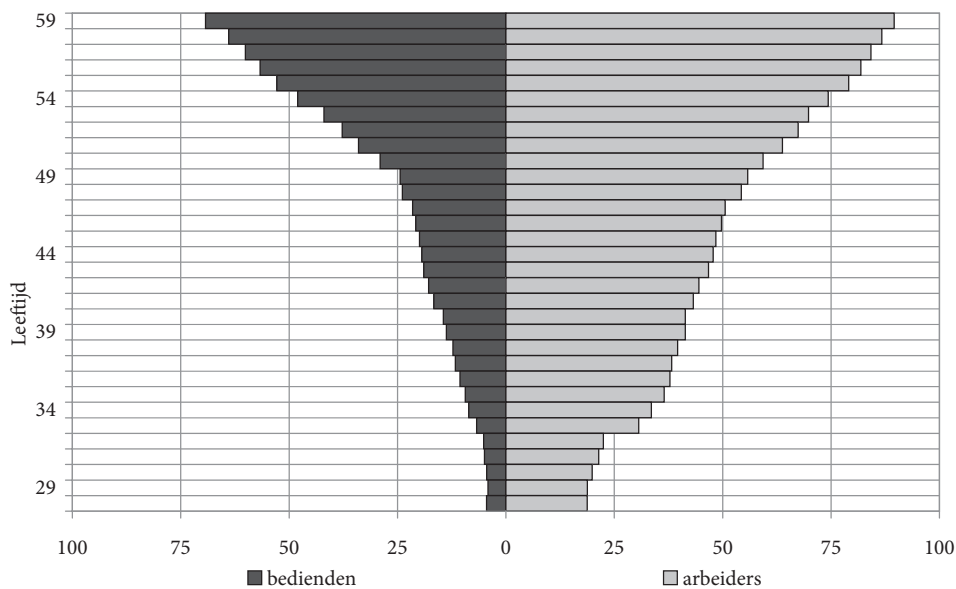
De bovenstaande grafieken tonen duidelijk aan dat de 'solidariteit van de gelijkgestelde periodes' (Peeters & Larmuseau, 2005) een belangrijke rol speelt in de pensioenbescherming van de huidige gepensioneerde werknemers. Zonder deze vorm van solidariteit zou de pensioenbescherming van veel van hen heel wat lager uitvallen. Zeker voor de aanzienlijke groep vrouwen die al een lage pensioenbescherming geniet, zou deze nog een stuk lager uitvallen.

Het blijft evenwel de vraag of de bestaande solidariteit ook de gewenste is. Individuen die gedekt worden door de sociale zekerheid maar niet tewerkgesteld zijn, bouwen vooralsnog (behoudens uitzonderingen) identieke eerstelijerpensioenen op als individuen die wel tewerkgesteld zijn. Anderzijds bouwen individuen die niet onder de sociale zekerheid vallen, geen enkel pensioenrecht op. De uitdaging die dit met zich meebrengt,

GRAFIEK 10: Percentage gelijkgestelde dagen in pensioenopbouw naar leeftijd, bij mannelijke arbeiders en bedienden, geboortecohorte 1937

BRON: Peeters & Larmuseau, 2005

GRAFIEK 11: Percentage gelijkgestelde dagen in pensioenopbouw naar leeftijd, bij vrouwelijke arbeiders en bedienden, geboortecohorte 1942

BRON: Peeters & Larmuseau, 2005

wordt treffend geïllustreerd als we kijken naar vrouwelijke werknemers die deeltijds werken.

In België werkten in 2009 zo'n 820.000 vrouwen deeltijds. Niet iedere vrouw doet dit evenwel in hetzelfde stelsel. De meerderheid werkt zonder meer deeltijds. Deze vrouwen bouwen (mits enkele uitzonderingen; Peeters, e.a., 2007) enkel pensioenrechten op voor de uren dat ze tewerkgesteld zijn. Tijdens de niet-gewerkte uren wordt dus geen pensioen opgebouwd. De uiteindelijke pensioenen die deze vrouwen ontvangen, zullen dus verhoudingsgewijs lager liggen dan die van vrouwen die voltijds werken. In andere stelsels bouwen deeltijds werkende vrouwen daarentegen wel dezelfde pensioenrechten op als de voltijds werkenden. Dit is bijvoorbeeld het geval binnen het systeem van loopbaanonderbreking en tijdskrediet (zo'n 120.000 vrouwen). De redenen om deeltijds te werken zijn voor heel wat vrouwen gelijkaardig (voornamelijk combinatie arbeid en gezin), de pensioengevolgen zijn daarentegen heel verschillend. Vraag is of en hoe deze ongelijkheid in de pensioenbescherming kan worden gerechtvaardigd.

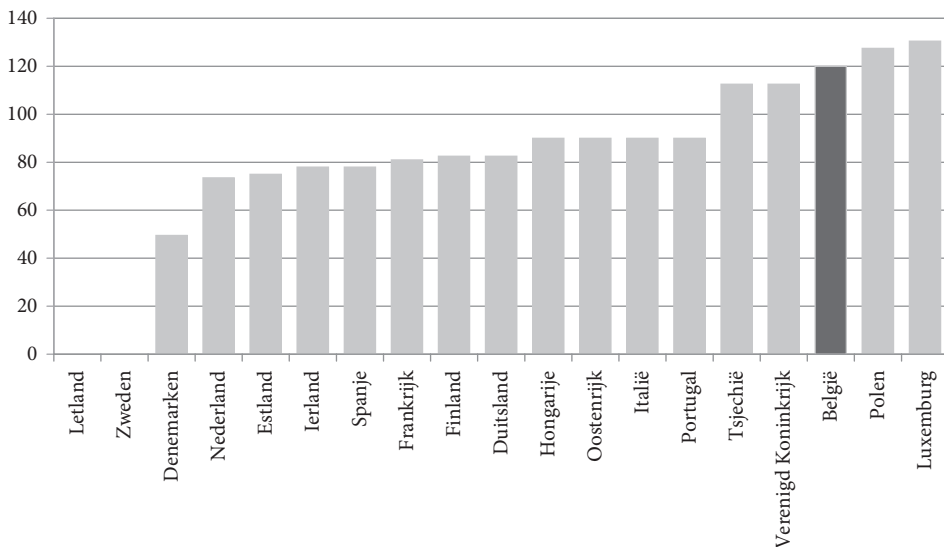
Dat ook andere vormen van solidariteit mogelijk zijn, wordt duidelijk als we het Belgische pensioensysteem vergelijken met dat van Nederland. In Nederland ontvangt iedereen eenzelfde basispensioen, toegekend op basis van burgerschap. Dit basispensioen wordt aangevuld met een tweedepijlerpensioen waarvan de hoogte samenhangt met de tewerkstelling doorheen de loopbaan. Binnen dit pensioensysteem worden de hoogste rechten toegekend aan diegenen die gedurende een volledige loopbaan hebben gewerkt (basispensioen én tweede pijler); diegenen die om welke reden dan ook niet of minder werken bouwen lagere pensioenrechten op (enkel basispensioen dan wel een basispensioen aangevuld met een minder omvangrijk tweedepijlerpensioen). Vergelijk dit met het Belgische systeem waar de hoogste pensioenrechten worden opgebouwd tijdens een periode van tewerkstelling of gelijkstelling (in het eerste geval eventueel aangevuld met een tweede pijler) en geen pensioenrechten worden opgebouwd tijdens periodes die niet meetellen als gelijkstelling.

Overlevingspensioenen

Zoals aangegeven in de eerste paragraaf bedraagt het overlevingspensioen 80% van het rustpensioen van de overleden echtgeno(o)t(e). Bijgevolg, indien de echtgenoten samen recht hadden op één rustpensioen aan gezinstarief van 1250 euro, dan heeft de echtgeno(o)t(e) na overlijden van de partner recht op een overlevingspensioen van 1000 euro (80% van 1250 euro). Om in te schatten hoe voordelig dit overlevingspensioen is ten opzichte van het rustpensioen dat men vooraf ontving, kan men de verhouding bereke-

nen tussen de pensioenhoogte vóór en de pensioenhoogte na het overlijden van de echtgeno(o)t(e). Daarbij maken we weerom gebruik van het zogenaamde equivalent pensioeninkomen (cf. supra). In ons voorbeeld kan de partner voor het overlijden een beroep doen op een equivalent pensioen van 833 euro (1250/1,5). Na het overlijden heeft deze partner recht op 1000 euro, wat 20 procent hoger ligt dan het equivalent pensioen voor het overlijden.

Dat deze verhouding in België uitzonderlijk hoog is, wordt geïllustreerd in grafiek 12. In de grafiek wordt de verhouding na en vóór het overlijden weergegeven voor België en een aantal andere EU-landen. Zoals blijkt uit deze grafiek scoort België met 120% (donkergrijs balkje) zeer hoog. Enkel in Polen en Luxemburg vinden we een nog meer voordelige verhouding terug.

GRAFIEK 12: Verhouding equivalent pensioen na en vóór overlijden van de huwelijks-partner in een aantal EU-landen

BRON: Eigen berekeningen gebaseerd op James, 2009, p. 67.

De goede pensioenbescherming van gepensioneerden met een overlevingspensioen werd vooraf al aangetoond (cf. Grafiek 3). Vrouwen met een rustpensioen ontvangen gemiddeld een pensioen van 997 euro, vrouwen met een overlevingspensioen 1129 euro en vrouwen die beide pensioenen combineren 851 euro. Overlevingsgepensioneerde vrouwen hebben dus gemiddeld hogere pensioenrechten dan rustgepensioneerde vrouwen. Dit blijkt ook uit de opname van de Inkomensgarantie voor Ouderen (cf. Tabel 2): vrouwen met een overlevingspensioen moeten hun

pensioeninkomen minder vaak aanvullen met een IGO dan vrouwen met enkel een rustpensioen. Het overlevingspensioen slaagt er dus goed in om weduwen (één van de meest kwetsbare groepen in de samenleving) uit de bestaansonzekerheid te houden.

Net als bij pensioenen opgebouwd op basis van gelijkgestelde periodes, worden overlevingspensioenen uitgekeerd zonder dat daar extra bijdragen voor zijn betaald. Ook het systeem van de overlevingspensioenen introduceert bijgevolg een belangrijk solidariteitsmechanisme in de pensioenbescherming. Wederom rijst de vraag of deze solidariteit wel de gewenste is. In wat volgt, worden eerst een aantal vraagtekens geplaatst bij het bestaande systeem en stellen we vervolgens een aantal alternatieven voor.

Veranderingen op de relatiemarkt

Het aantal echtscheidingen neemt toe. Ter illustratie: na 25 jaar was 8% van alle huwelijken aangegaan in 1955 ontbonden, terwijl voor de huwelijken aangegaan in 2000 dit percentage al bereikt werd na 5 jaar (Mathijs, 2009, p. 81). Het aantal huwelijksrelaties dat eindigt op echtscheiding in plaats van overlijden groeit dan ook voortdurend. De pensioenbescherming van vrouwen van wie het huwelijk eindigt door echtscheiding is echter heel anders dan de pensioenbescherming van weduwen. Zoals gezegd heeft een weduwe in de pensioensystemen van werknemers en zelfstandigen recht op 80% van een gezinpensioen berekend aan 75%. Dit impliceert dus een pensioen dat bij een volledige loopbaan van de man, 60% bedraagt van het tijdens zijn loopbaan verdiende loon (80% van 75% = 60%). Het echtscheidingspensioen is heel wat minder voordelig, want dit bedraagt slechts 62,5% van het door de echtgenoot opgebouwde pensioen aan alleenstaandentarief (60%). Dit betekent dat een gescheiden vrouw bij een volledige loopbaan van haar man slechts 37,5% (62,5% van 60%) ontvangt van het tijdens zijn loopbaan verdiende loon. Dit onderscheid is nog groter wanneer we de pensioenbescherming van de steeds groter wordende groep wettelijk of feitelijk samenwonenden bekijken. Hier wordt immers geen enkel pensioenrecht overgedragen bij ontbinding van het huwelijk of overlijden van de partner.

Deactivering

In de eerste paragraaf werden de voorwaarden aangegeven waaraan men moet voldoen om een overlevingspensioen te ontvangen. Uit die paragraaf bleek dat een overlevingspensioen slechts beperkt kan worden gecombineerd met een inkomen uit tewerkstelling. Dit betekent in de praktijk dat diegenen die weduwe of weduwnaar worden tijdens hun actieve leven wellicht zullen afwegen of tewerkstelling nog wel de financiële moeite loont. Eerder onderzoek gaf aan dat van de 1600 vrouwen die in 2002 aan het werk waren voor het overlijden van de man 73% hun arbeid stopten of ver-

minderden (Taelemans, e.a., 2007). Allicht hangt deze deactivering voor een groot stuk samen met de huidige wetgeving omtrent overlevingspensioenen en toegelaten arbeid.

Veranderingen op de arbeidsmarkt

Het huidige systeem van overlevingspensioenen is tot stand gekomen tijdens een periode dat het kostwinnersmodel hoogtij vierde. De arbeidsmarkt-activiteit van het gezinshoofd vormde de spil waarrond de sociale bescherming van het hele gezin werd georganiseerd. In tegenstelling tot de man, die werd gedekt door eigen opgebouwde sociale rechten, werden de vrouw en kinderen beschermd door afgeleide rechten. Geheel binnen de logica van dit model ging men ervan uit dat vrouwen niet buitenshuis werkten. Deze laatste veronderstelling is evenwel steeds minder houdbaar. Waar het aandeel van de vrouwen in de totale beroepsbevolking in 1960 minder dan 30% betrof, was dit aandeel vier decennia later gestegen tot 45% (Gieselink, e.a., 2003). Het simultaan bestaan van gezinnen die volledig aan het kostwinnersmodel voldoen en gezinnen waarbij beide partners een voltijdse loopbaan hebben uitgebouwd, leidt tot absurde situaties die het huidige systeem van overlevingspensioenen in vraag stellen. Dit wordt geïllustreerd in tabel 4 aan de hand van twee fictieve gezinnen (gebaseerd op Raes, 2009).

Zowel gezin 1 als gezin 2 beschikken op huishoudniveau over een loon van 3000 euro. In gezin 1 is dit loon verdeeld tussen de man en de vrouw; in gezin 2 is de man de enige kostwinner. Toch zijn de pensioenen die beide

TABEL 4: Inkomen, pensioen vóór en pensioen na overlijden bij twee typegevallen

Gezin 1. Beide partners werken			
	<i>Tijdens de loopbaan</i>	<i>Pensioen voor overlijden man</i>	<i>Pensioen na overlijden man</i>
Man	Loopbaan 45 jaar Loon 1600 euro	960 euro	/
Vrouw	Loopbaan 45 jaar Loon 1400 euro	840 euro	1056 euro = 110% van 960 euro
Samen	Loon 3000 euro	Pensioen 1800 euro	/
Gezin 2. Enkel de man werkt			
	<i>Tijdens de loopbaan</i>	<i>Pensioen voor overlijden man</i>	<i>Pensioen na overlijden man</i>
Man	Loopbaan 45 jaar Loon 3000 euro	75% van 3000 = 2250 euro	/
Vrouw	/	/	1800 euro
Samen	Loon 3000 euro	Pensioen 2250 euro	/

gezinnen genieten erg verschillend. Gezin 1 krijgt twee rustpensioenen berekend aan het alleenstaandentariaf van 60%; gezin 2 krijgt één gezinspensioen berekend aan 75% van het loon. Zoals blijkt uit tabel 4 leidt dit tot een hoger pensioen in gezin 2 dan in gezin 1. Deze ongelijkheid zet zich door op het moment dat de man sterft. De vrouw in gezin 1 mag haar rustpensioen combineren met een overlevingspensioen tot 110% van het bedrag van het overlevingspensioen (cf. supra); de vrouw in gezin 2 geniet een overlevingspensioen dat gelijk is aan 80% van het voormalige gezinspensioen. Hoewel beide gezinnen voor pensionering eenzelfde levensstandaard genoten, is het pensioen van de vrouw die niet gewerkt heeft bijna 60% hoger (1800 euro versus 1056 euro) dan het pensioen van de vrouw die wel heeft gewerkt.

Alternatieven

Een afschaffing van het overlevingspensioen lijkt geen aangewezen oplossing voor de hierboven beschreven uitdagingen. Heel wat individuen zullen zich immers sowieso wensen te beschermen tegen het risico 'overlijden'. Het opheffen van het overlevingspensioen zou dan leiden tot een compensatie van overlijdensdekking in de tweede pensioenpijler. Zoals hierboven werd vermeld is de toegang tot deze tweede pijler echter niet gelijk verdeeld. De overlijdensdekking in de tweede pijler zal daarom tot bijkomende ongelijkheden leiden tussen zij die een tweedepijlerpensioen opbouwen en zij die dit niet doen. Het afschaffen van het overlevingspensioen is dus geen voldoende oplossing, maar het herdenken van de solidariteit blijft een grote opdracht.

Een aanzet wordt gegeven in Raes (2009). Zij lijst volgende alternatieven op:

- Forfaitarisering of plafonnering van het bedrag van het overlevingspensioen: in plaats van het overlevingspensioen onbepaald afhankelijk te maken van de pensioenopbouw van de huwelijkspartner, zou het overlevingspensioen een vast bedrag worden, dan wel geplafonneerd worden.
- Splitting van pensioenrechten. De opgebouwde pensioenrechten worden gesommeerd over de beide partners en gelijkmatig onder beiden verdeeld. Binnen dit systeem bestaan geen afgeleide rechten meer. Zie ook het Leuven Standpunt terzake (Schoukens en Pieters, 2007).
- Overlevingspensioen enkel voor de huwelijksjaren. Op dit moment berust het latere overlevingspensioen al na één jaar huwelijk op de volledige loopbaan van de overleden echtgeno(o)t(e). Dit is tegengesteld aan het echtscheidingspensioen, waar rechten slechts worden opgebouwd per jaar dat men gehuwd is. Dergelijke modulering kan ook in het systeem van de overlevingspensioenen worden ingebouwd.

- Pensioenbijdragen genereren in de toekomst uitsluitend individuele rechten. Wie afgeleide rechten wil voorzien, zal daarvoor dus een extra bijdrage moeten betalen.

Gelijkschakeling pensioenstelsels

Zoals hierboven al werd aangetoond bestaan er belangrijke verschillen in pensioenbescherming naargelang het stelsel waarbinnen de pensioenrechten zijn opgebouwd. Gepensioneerden van wie het pensioen volledig is opgebouwd in het ambtenarenstelsel, hebben een gemiddeld nettopensioen van 1599 euro; bij werknemers is dit 994 euro; bij zelfstandigen 663 euro (cf. grafiek 4). Deze verschillen in het gemiddelde pensioeninkomen weerspiegelen zich in het percentage gepensioneerden dat een beroep moet doen op de Inkomensgarantie voor Ouderen. Bij de ambtenaren vult amper iemand zijn pensioen aan met een IGO, bij de werknemers is dit 5% en bij de zelfstandigen 11% (cf. tabel 2). We kunnen ons echter de vraag stellen of deze verschillen in pensioenbescherming tussen de stelsels verdedigbaar zijn, dan wel of en hoe de verschillen moeten worden weg-gewerkt. In wat volgt wordt het ambtenarenpensioen meer in detail vergeleken met het werknemerspensioen. Daarna gaan we wat dieper in op de lage zelfstandigenpensioenen.

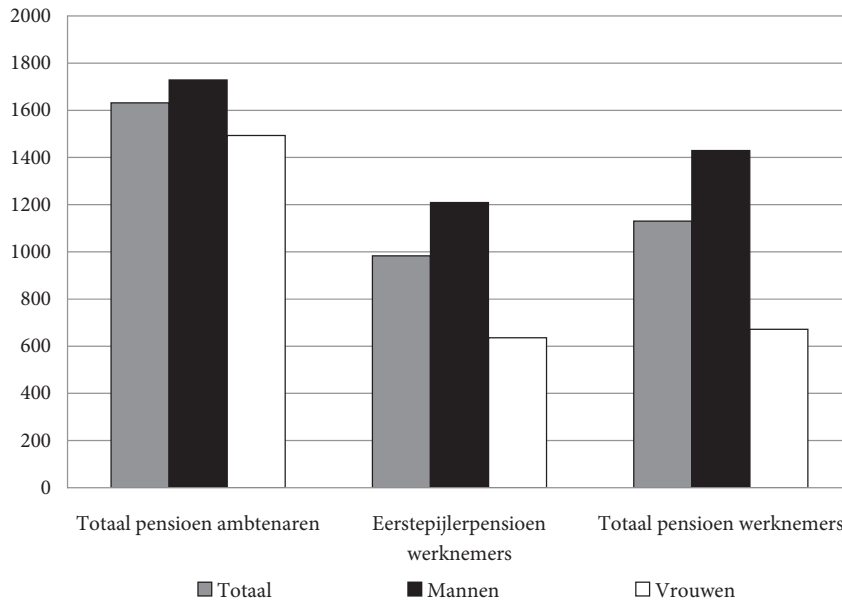
Ambtenaren versus werknemers

Het gemiddelde eerstepijlerpensioen van ambtenaren ligt gemiddeld hoger dan dat van werknemers (cf. infra). Omdat tweedepijlerpensioenen bij ambtenaren nagenoeg onbestaande zijn, terwijl deze bij werknemers wel vaak voorkomen (cf. supra), is dergelijke vergelijking echter misleidend. Een correcte vergelijking tussen ambtenaren en werknemers dient ook het tweedepijlerpensioen in rekening te brengen. Dit gebeurt in onderstaande grafiek 13. Bij de vergelijking beperken we ons tot de zuivere *rustgepensioneerden* omdat voor deze groep de meest adequate cijfers over de tweede pensioenpijler voorhanden zijn. Tweedepijlerpensioenen uitgekeerd in kapitaal zijn daarbij omgezet in 'fictieve rentes' (cf. supra).

Grafiek 13 illustreert dat de verschillen tussen ambtenaren- en werknemerspensioenen afnemen, wanneer het tweedepijlerpensioen mee in rekening wordt gebracht. Zonder tweede pijler bedragen de verschillen in rustpensioen gemiddeld 649 euro (totaal), dan wel 519 euro (mannen) en 857 euro (vrouwen). Wanneer we rekening houden met de tweede pijler, dan zien we dat deze verschillen kleiner worden maar dat het gemiddelde totale pensioen van ambtenaren nog steeds zo'n 502 euro hoger ligt (bij mannen 299 euro, bij vrouwen 821 euro). De verschillen tussen ambtena-

ren en werknemers zijn treffend, zeker aangezien contractuele ambtenaren, in tegenstelling tot statutaire ambtenaren, bij het werknemersstelsel horen en beide soorten ambtenaren vaak hetzelfde werk verrichten in dezelfde dienst. Bovendien is de tweede pijler bij contractuele ambtenaren totnogtoe slechts zeer minimaal uitgebouwd.

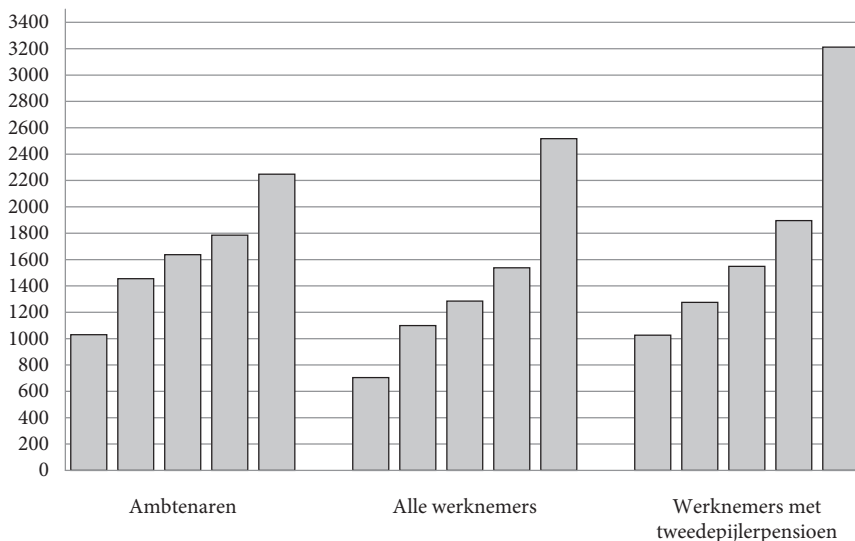
GRAFIEK 13: Gemiddeld maandelijks nettopensoenbedrag bij ambtenaren en werknemers, al naargelang het mee in rekening brengen van de tweede pijler en geslacht

Er zijn twee mogelijkheden om de bestaande verschillen weg te werken. De pensioenen van ambtenaren kunnen worden verlaagd of de pensioenen van werknemers kunnen worden verhoogd. Beide mogelijkheden worden hierna besproken.

Een eerste mogelijkheid bestaat erin de afzonderlijke pensioenregeling voor ambtenaren zo te hervormen dat ze de pensioenregeling van werknemers geleidelijk aan benadert. Dit zou de ongelijkheid wegwerken maar zou net als bij werknemers op termijn allicht leiden tot de oprichting van een tweede pensioenpijler voor ambtenaren. We kunnen ons de vraag stellen of dit wenselijk is. Dit zou immers een bestaande ongelijkheid (tussen ambtenaren en werknemers) vervangen door een andere ongelijkheid (tussen individuen zonder en individuen mét tweedepijlerpensioen) en bijkomend binnen deze laatste groep, tussen individuen met een hoog en individuen met een laag tweedepijlerpensioen. Dit wordt geïllustreerd in onderstaande

grafiek 14. De vergelijking beperkt zich tot de mannen, omdat de variatie bij de vrouwen voor een groot deel is terug te brengen tot verschillen in loopbaanduur in plaats van verschillen in pensioenstelsel. Merk op dat kapitaaluitkeringen wederom zijn omgevormd tot fictieve rentes.

De grafiek illustreert de grotere ongelijkheid bij (mannelijke) werknemers dan bij (mannelijke) ambtenaren. In het hoogste kwintiel liggen de pensioenen van werknemers boven die van de ambtenaren (2518 euro versus 2248 euro); in het laagste kwintiel is dit net omgekeerd (704 euro versus 1030 euro). De grafiek laat verder zien dat de hoogste pensioenen zich niet bevinden bij de ambtenaren, maar wel bij de werknemers met een tweedepijlerpensioen (met een gemiddeld pensioen in het hoogste kwintiel van 3212 euro). Indien men de ongelijkheid in de pensioeninkomens wil verminderen, lijkt een maximumpensioen in de tweede pijler meer op zijn plaats dan het afnemen van de hoogste ambtenarenpensioenen.

GRAFIEK 14: Kwintielverdeling van het gemiddeld maandelijks nettopensioen bij ambtenaren, de volledige groep werknemers en de groep werknemers met een tweedepijlerpensioen, mannen

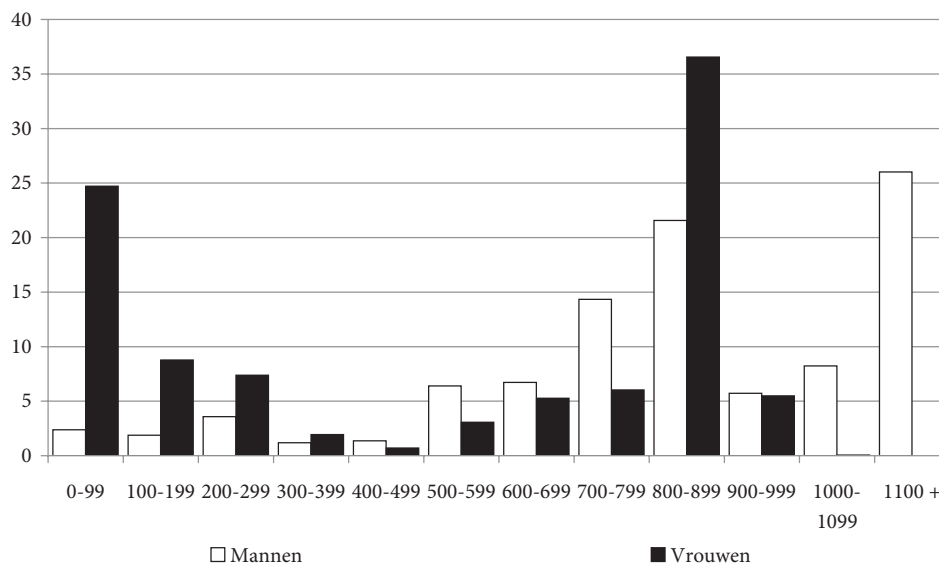
De oprichting van de tweede pijler bij ambtenaren is ook om een andere reden niet aangewezen. Zoals eerder vermeld ontvangt 73% van de rustgepensioneerde werknemers met een tweedepijlerpensioen dit in de vorm van een eenmalige kapitaalsuitkering. Dit in tegenstelling tot de eerstepijlerpensioenen die maandelijks worden uitgekeerd. We weten ook al dat het doel van de tweede pijler erin bestaat om een al te grote terugval van de

levensstandaard na pensionering te voorkomen. Tweedepijlerpensioenen voldoen echter enkel aan dit doel van levensstandaardbeveiliging wanneer ze als een maandelijks aanvulling op het eerste pijlerpensioen worden beschouwd. Immers, wanneer een gepensioneerde op het moment van pensionering een eenmalig kapitaal ontvangt, garandeert niets dat er van dit kapitaal op latere leeftijd nog iets overblijft. Daarom is een kapitaalsuitkering niet aangewezen als een instrument van sociale zekerheid. Onder de bestaande wetgeving zou een vermindering van de ambtenarenpensioenen en een aanvulling op basis van tweedepijlerpensioenen voor ambtenaren betekenen dat een verplichte rente zoals die gekend is in de eerste pensioenpijler voor een deel wordt vervangen door een eenmalige kapitaalsuitkering.

Als tweede oplossing om de ongelijkheid tussen werknemers en ambtenaren weg te werken kunnen de pensioenen van werknemers verhoogd worden. Dit kan door de eerste pijler voor werknemers te verhogen of door de tweede pijler voor werknemers te democratiseren. Deze democratisering van de tweede pijler zal dan niet enkel moeten leiden tot een veralgemeende toegang, maar ook tot een meer gelijke verdeling van de hoogte van de opgebouwde pensioenen. Het verhogen van de verplichte bijdragen voor de eerste pensioenpijler is in de huidige budgettaire context allicht niet haalbaar. Ook de democratisering van de tweede pijler zal heel wat inspanning vragen. Het vereist in elk geval dat bij toekomstige loononderhandelingen zwaar wordt ingezet op pensioenopbouw.

Werknemers versus zelfstandigen

De voorgaande analyses wezen op de erg lage pensioenen uitbetaald aan gepensioneerden die enkel een pensioen ontvangen in het zelfstandigenstelsel, gemiddeld 663 euro per maand (833 euro bij mannen, 506 euro bij vrouwen). Onderstaande grafiek geeft de spreiding weer die achter deze gemiddelden schuilgaat. De grafiek laat zien dat de modale vrouw een zelfstandigenpensioen ontvangt tussen 800 en 899 euro; de modale man ontvangt een zelfstandigenpensioen tussen 1100 en 1199 euro. Heel wat vrouwen ontvangen een pensioen minder dan 100 euro. Dit pensioen wordt in het merendeel van de gevallen echter aangevuld met een inkomen van de man. Het is verhelderend om deze bedragen te vergelijken met de inkomensgrenzen die worden gehanteerd in de Inkomensgarantie voor Ouderen. Voor samenwonenden was deze grens in 2008 1148 euro, voor alleenstaanden 861 euro. Het is dan ook niet verwonderlijk dat 19% van de alleenstaande en 9% van de samenwonende zelfstandige gepensioneerden een beroep doet op de IGO.

GRAFIEK 15: Verdeling pensioenhoogte eerstelijlertpensioen bij gepensioneerden die enkel een pensioen ontvangen uit het zelfstandigenstelsel, naar geslacht, in procenten

Een debat rond de pensioenen van zelfstandigen wordt bemoeilijkt door het gebrek aan gegevens dat hierover beschikbaar is. Vooral informatie over de tweede pensioenpijler bij zelfstandigen is uiterst beperkt. Desalniettemin zijn de lage eerstelijlertpensioenen van zelfstandigen onhoudbaar. Een verhoging van de zelfstandigenpensioenen lijkt echter moeilijk te verantwoorden zonder een verhoging van de bijdragen voor zelfstandigen. Immers, op dit moment wordt de sociale zekerheid van zelfstandigen al voor een groot stuk gefinancierd door niet-eigen bijdragen (staatstoelagen en alternatieve financiering). Waar de uitgaven voor de sociale zekerheid van werknemers voor 71% gefinancierd worden via de eigen geïnde bijdragen, is dit bij zelfstandigen slechts voor 63% (FOD Sociale Zekerheid, 2007, pp. 22 & 44).

BESLUIT

Het huidige wetenschappelijke en politieke debat rond de hervorming van de pensioenen plaatst de betaalbaarheid van de bestaande pensioenstelsels centraal. Het pensioenvraagstuk wordt daarbij grotendeels verengd tot een

probleem van financiële houdbaarheid. De pensioenbescherming van de huidige gepensioneerden komt ten onrechte minder in de aandacht. Om hieraan tegemoet te komen werd in deze bijdrage vooreerst een overzicht gegeven van de pensioenwetgeving. Om na te gaan hoe deze wetgeving in de praktijk uitwerkt, werd bovendien dieper ingegaan op de feitelijke verdeling van de bestaande pensioenvoordelen uit de eerste en tweede pijler. Inzichten in de wettelijke bepalingen en de empirische bevindingen lieten toe om vervolgens stil te staan bij een aantal uitdagingen voor het pensioenbeleid.

Het pensioenbeleid heeft steeds de grenzen van het haalbare opgezocht: een stelsel uitwerken dat zowel betaalbaar, legitiem als rechtvaardig is. De stijging van de levensverwachting en hierdoor van de duur van de pensioengerechtigdheid stelt de betaalbaarheid in vraag. Onder meer de veranderingen in samenlevingsvormen en arbeidsmarktparticipatie alsook de opsplitsing van de pensioenberekening in afzonderlijke stelsels voor werknemers, zelfstandigen en ambtenaren roepen vragen op over de legitimiteit en rechtvaardigheid van de bestaande pensioenbescherming. De uitdagingen die hier werden gepresenteerd, illustreren de wenselijkheid maar ook de moeilijkheid om tot beleidswijzigingen te komen die tegelijkertijd kunnen bijdragen tot een grotere betaalbaarheid, legitimiteit en rechtvaardigheid.

REFERENTIELIJST

- Berghman, J., Debels, A., Mutsaerts, A., Peeters, H., Vandenplas, H., Verleden, F., Verpoorten, R. (2010), *Belgische Pensioenatlas 2010*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid.
- FOD Economie (2011), *Bevolking - Sterftetafels. België 1998-2009*. Brussel: FOD Economie.
- FOD Sociale Zekerheid (2007), *Vademecum van de financiële en statistische gegevens over de sociale bescherming in België. Periode 2001-2007*. Brussel: FOD Sociale Zekerheid.
- FSMA (2011), *Tweejaarlijks verslag over het vrij aanvullend pensioen voor zelfstandigen*. Brussel: FSMA.
- Gieselink, G., Peeters, H., Van Gestel, V., Berghman, J. & Van Buggenhout, B. (2003), *Onzichtbare pensioenen in België. Een onderzoek naar de aard, omvang en verdeling van de tweede en derde pensioenpijler*. Gent: Academia Press.
- James, E. (2009), *Rethinking Survivor Benefits*. Washington DC: World Bank.
- Matthijs, K. (2009), *Bevolking. Wie, wat, waar, wanneer?* Leuven: Acco.
- Peeters, H., Debels, A., Verschraegen, G. & Berghman, J. (2008), Flexicurity in Bismarckian Countries. Old-age protection for nonstandard workers in Belgium. *Journal of Social Policy*, 37(1), pp. 125-143.

- Peeters, H. & Larmuseau, H. (2005), De solidariteit van de gelijkgestelde periodes. Een exploratie van de aard, het belang en de zin van de gelijkgestelde periodes in de totale pensioenopbouw bij werknemers. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 47(1), pp. 97-125.
- Taelemans, A., Peeters, H., Curvers, G. & Berghman, J. (2007), Socio-economisch profiel van weduw(e)n(aars) met en zonder overlevingspensioen. In Van den Troost, A. & Vleminckx, K. (Eds.), *Een pensioen op maat van vrouwen* (pp. 137-154). Antwerpen: Garant.
- Lambrecht, M., & Paul, J.-M. (2004), *Prospectieve sterftecoëfficiënten*. Brussel: Federaal Planbureau.
- Raes, Y. (2009), Individuele en afgeleide rechten in het pensioensysteem van de werknemers, toegespitst op de situatie van de vrouwen. *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, 51(2), pp. 297-323.
- Schoukens, P. & Pieters, D. (2007), Naar een billijke pensioenopbouw binnen het gezin: de 'splitting' van het beroepsinkomen over de partners. In Van den Troost, A. & Vleminckx, K. (Eds.), *Een pensioen op maat van vrouwen* (pp. 231-242). Antwerpen: Garant.